MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE DOORN

Drs. M. Laman
Drs. A.L. Vernooij

© PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

Voor U ligt het rapport betreffende de gemeente Doorn van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Mede dankzij de inbreng van de gemeente Doorn en vele van haar inwoners treft U in dit rapport een schat aan gegevens over gebouwen, gebieden en andere cultuurhistorisch waardevolle elementen aan.
Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De Provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevolle elementen opgebouwd worden.
De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.
In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. In de laatste plaats kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

mr D. H. Kok
Lid van Gedeputeerde Staten van
Utrecht

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 7

1 Inleiding 9

2 Bodemgesteldheid en afwatering 10

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 11
3.1 Vroege bewoning 11
3.2 Ontginning 11
3.3 Grondgebruik 11
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 13
3.3.2 Ontbossing en herbebossing 13
3.3.3 Delfstoffenwinning 14
3.4 Infrastructuur 14
3.4.1 Landwegen 14
3.4.2 Waterwegen 15
3.4.3 Dijken en kades 15
3.5 Nederzettingen 15
3.5.1 Doorn 15
3.5.2 Verspreide en bijzondere bebouwing 19

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 21
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 21
4.2 Grondgebruik 21
4.3 Infrastructuur 23
4.3.1 Landwegen 23
4.3.2 Waterwegen 24
4.3.3 Spoor- en tramwegen 24
4.4 Nederzettingen 24

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 30

DEEL B INVENTARISATIE 30

1 Stedebouwkundige typologie 31
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 31
1.1.1 Dorpskern vóór 1850 31
1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940 31
1.1.3 Villagebieden 1850-1940 32
1.1.4 Sociale woningbouwgebieden 32
1.1.5 Overige gebieden 32
1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 33
1.2.1 Buitenplaatsen en landgoederen vóór en na 1850 33
1.2.2 Overige gebieden 33

2 Gebieden met bijzondere waarden 34
2.1 Inleiding 34
2.2 Inventarisatie gebieden met bijzondere waarden 36
2.2.1 Hydepark en Beukenrode 37
2.2.2 Gimbornpark 40
2.2.3 Moersbergen/Aardenburg/Huis Doorn 42
2.2.4 Tuil 45

3 Archeologische terreinen en historisch-landschappelijke elementen en structuren 47
3.1 Archeologische terreinen 47
3.2 Historisch-landschappelijke elementen en structuren 47

4 Bouwkundige typologie 49
4.1 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 49
4.2 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 49
4.3 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 49
4.4 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 49
4.5 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 50
4.6 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 50
4.7 Kastelen, landhuizen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 50
4.8 Woningen en woningbouwcomplexen 52
4.9 Boerderijen 53
4.10 Bedrijfsgebouwen 53

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten 54
5.1 Toelichting 54
5.2 Objectinventarisatie 1

LITERATUUR EN BRONNEN

BIJLAGEN

1 Adressenlijst opgenomen objecten

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft de gemeente Doorn, die deel uitmaakt van het inventarisatie-gebied 'Utrechtse Heuvelrug'.
De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.
Het rapport bestaat uit twee delen: deel A geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de eigenlijke inventarisatie. Hoofdmoot van deel B vormt de objectinventarisatie. Daaraan voorafgaand worden achtereenvolgens beschreven de stedebouwkundige typologie, de gebieden met bijzondere waarden, de archeologische terreinen (volgens opgave R.O.B.), de historisch-landschappelijke elementen en de bouwkundige typologie.
Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categorieën. Op basis van een aantal criteria is aan het MIP deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentiëerd monumentenbeleid te kunnen voeren: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan een uitgangspunt zijn voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in gebieden met "bijzondere waarden" bevinden. Categorie 3 zijn objecten die enige cultuur-historische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet "zwaar" genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijkordeningsbeleid en het welstandstoezicht.
Behalve de inbreng van de gemeente Doorn en vele van haar inwoners, danken wij in het bijzonder de heren Vermaat en Gringhuis van de gemeente Doorn en P. Bakker van Natuurmonumenten voor het verstrekken van allerlei waardevolle informatie.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,

Projectleider MIP,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Doorn ligt in het zuidoosten van de provincie Utrecht. Het grondgebied van de gemeente ligt grotendeels op de zuidwestflank van de stuwwal de Utrechtse Heuvelrug. Het zuidwestelijke, lager gelegen gedeelte van Doorn ligt in de overgangszone naar het gebied met rivierafzettingen van de Rijn.

Doorn maakt deel uit van een hele reeks nederzettingen langs de zuidwestzijde van de Heuvelrug, te weten De Bilt, Zeist, Driebergen-Rijsenburg, Doorn, Leersum, Amerongen, Elst en Rhenen. In de gemeente Doorn is het dorp Doorn de enige dorpskern. Op 1 januari 1990 bedroeg het inwonertal van de gemeente 10.450 inwoners. De gemeente beslaat een oppervlakte van circa 2200 HA.

Binnen het kader van het MIP maakt de gemeente deel uit van de regio 'Utrechtse Heuvelrug'.

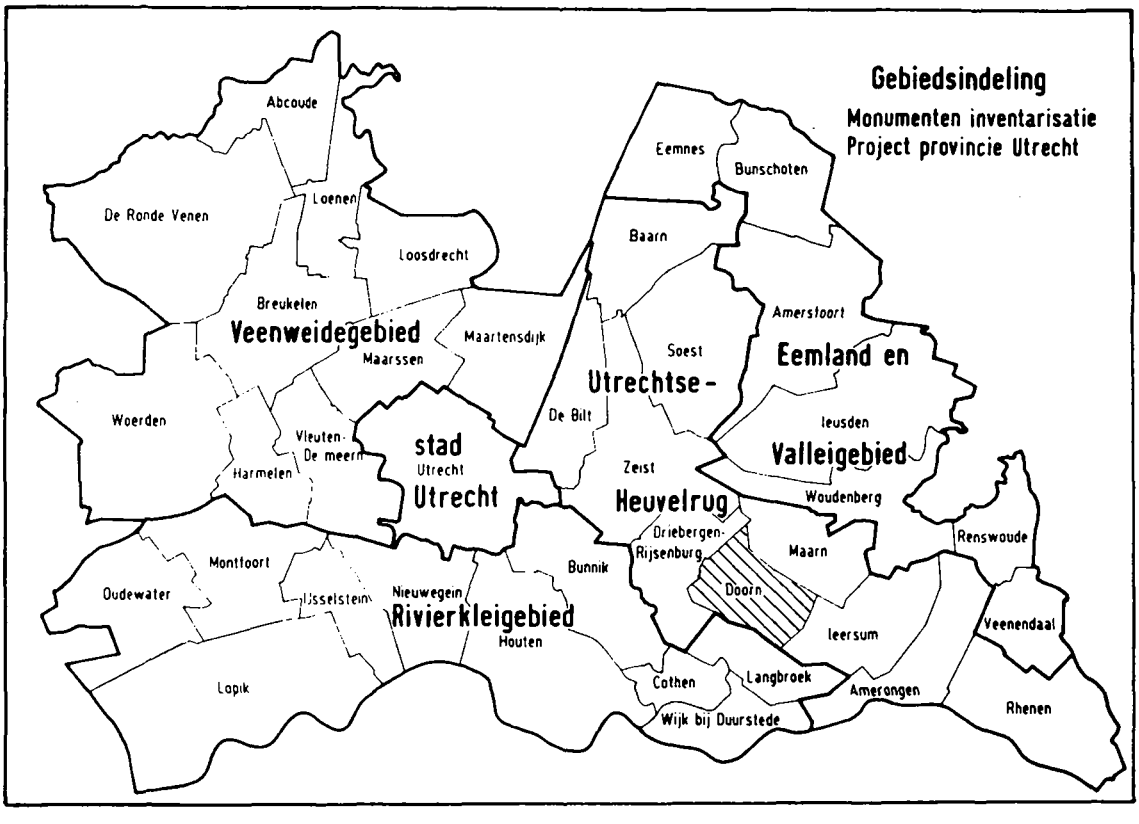

Afb. 1 Gebiedsindeling Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht.

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING

Bodemgesteldheid
Het grondgebied van Doorn ligt aan de zuidwestzijde van de stuwwal de Utrechtse Heuvelrug. De Heuvelrug bereikt in Doorn een hoogte van maximaal ruim 55 meter. De bodem in de hoger gelegen gebiedsdelen bestaat uit grof, grindhoudend zand; dekzanden liggen op de lagere delen van de flank. In het zuidwesten van Doorn worden de gestuwde afzettingen en de dekzanden begrensd door het sedimentatiegebied van de Rijn. Lager gelegen dekzanden zijn daar verspoeld en gaan over in laaggelegen rivierafzettingen (komkleigronden) langs de grens met Langbroek en Driebergen-Rijsenburg.
De oudste bewoning was gesitueerd in een relatief smalle zone, op de overgang van de hogere stuwwalgebieden naar de lager gelegen kleigebieden. Op deze overgangszone lagen ook de oude akkergronden, de engen. Om de vruchtbaarheid van de akkers op peil te houden werd, naast het toepassen van andere vormen van bemesting, al vroeg de methode van het opbrengen van stalmest (met heideplaggen vermengde mest), de zogenaamde potstalbemesting toegepast. Deze bemestingstechniek leidde op den duur tot een aanzienlijke ophoging van het bouwland. Het ophogingsdek, humeuze zandgrond, bereikte in Doorn een dikte van meer dan 40 cm. Dergelijke gronden worden door bodemkundigen enkeerdgronden genoemd. Ten gevolge van naoorlogse overbouwing zijn deze engen nauwelijks meer herkenbaar.

Afwatering
Dankzij de hoge ligging van de meeste gronden heeft een groot deel van het gebied een natuurlijke afvloeiing van het water via de bodem. De gronden in het zuidwesten hebben kavelsloten en wateren af op de Gooyerwetering, op de grens met Langbroek en Driebergen-Rijsenburg.

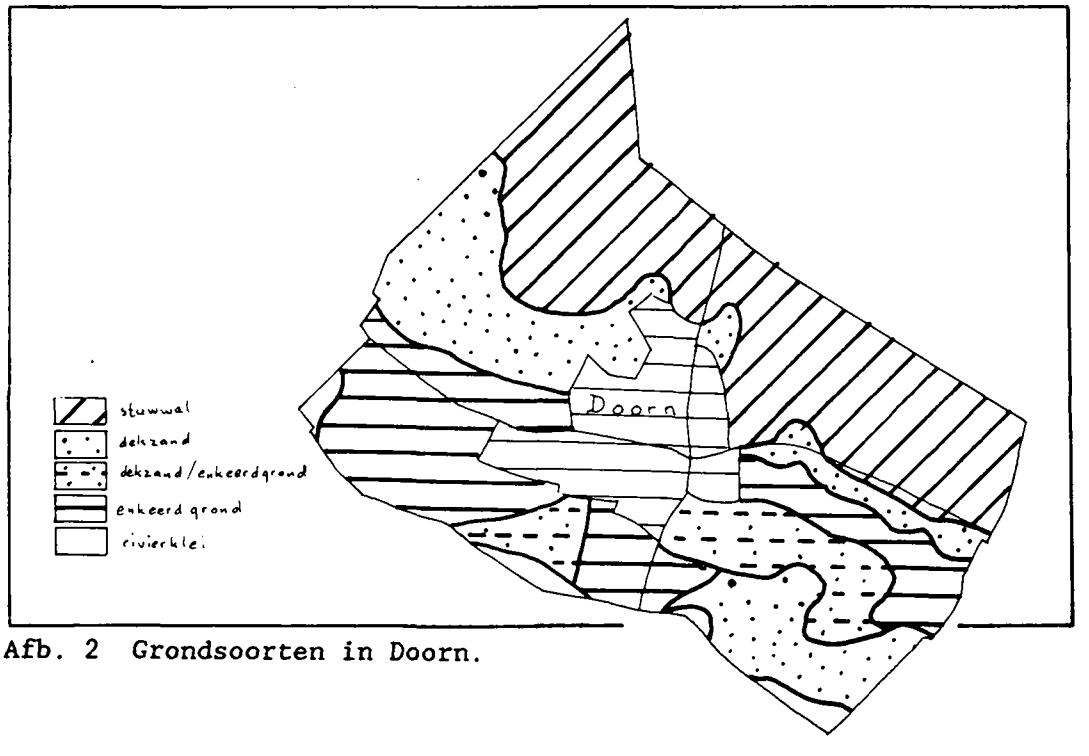

Afb. 2 Grondsoorten in Doorn.

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

In de prehistorie vormden de flanken van de Heuvelrug een geschikte woonomgeving. Men was er permanent van wateroverlast gevrijwaard. Dankzij de nabijheid van rivieren, of in ieder geval lager gelegen gebieden, was men verzekerd van drinkwater. Op de Heuvelrug zijn op veel plaatsen vondsten gedaan die wijzen op oude bewoning. Van de prehistorische bewoning zijn in het landschap nauwelijks zichtbare sporen bewaard.

In Doorn is het aantal archeologische vondsten betrekkelijk gering. Bewoningsporen uit de IJzertijd (800 v.Chr.-0) of later zijn op enkele plaatsen in het betrekkelijk lage overgangsgebied van dekzand naar rivierklei gedaan. Op de stuwwal, langs de Amersfoortseweg, ligt een grafheuvel (zie ook deel B, par. 3.1).

3.2 ONTGINNING

Toename bewoning
In de periode na de 3de eeuw was een verregaande ontvolking van de noordelijke Nederlanden opgetreden ten gevolge van volksverhuizingen, samenhangend met de toenemende instabiliteit en uiteindelijke ineenstorting van het Romeinse Rijk. In de Merovingische en vooral de Karolingische tijd (750-900 n.Chr.) nam het bewoonde areaal weer toe. In deze periode zijn veel nieuwe nederzettingen ontstaan (veelal op de plaats van vroegere bewoning) of bestaande nederzettingen gegroeid.

De oudste schriftelijke vermelding betreft Tuil, dat in het zuidoosten van de gemeente Doorn lag. Tuil wordt voor het eerst vermeld in een schenkingsoorkonde van de abdij van Werden uit 855 als 'villa Tiuli'.
De naam Doorn komt voor het eerst met zekerheid op schrift voor in een document uit 1126 als 'Thornen'. In een 12de-eeuwse goederenlijst van de Utrechtse kerk, die een opsomming van bezittingen bevat van vóór 863 (inval Noormannen), komt de vermelding voor van 'villa Thorhem cum ecclesia'.
De bewoning van het gebied van Doorn gaat verder in de tijd terug. Misschien is het gebied zelfs vanaf de IJzertijd voortdurend bewoond geweest.

De engen
Nederzettingen in de Vroege Middeleeuwen werden gevormd door kleine agrarische gemeenschappen die in hoge mate zelfvoorzienend waren. Dit hield in dat ieder bedrijf over enig bouwland beschikte en daarnaast vee bezat. Na het jaar duizend kwam het accent steeds sterker op akkerbouw te liggen en ontstonden grotere akkercomplexen. In Utrecht stonden deze akkercomplexen bekend onder de naam 'eng'. (De term es wordt gebruikt als algemene benaming voor deze bouwlanden.)

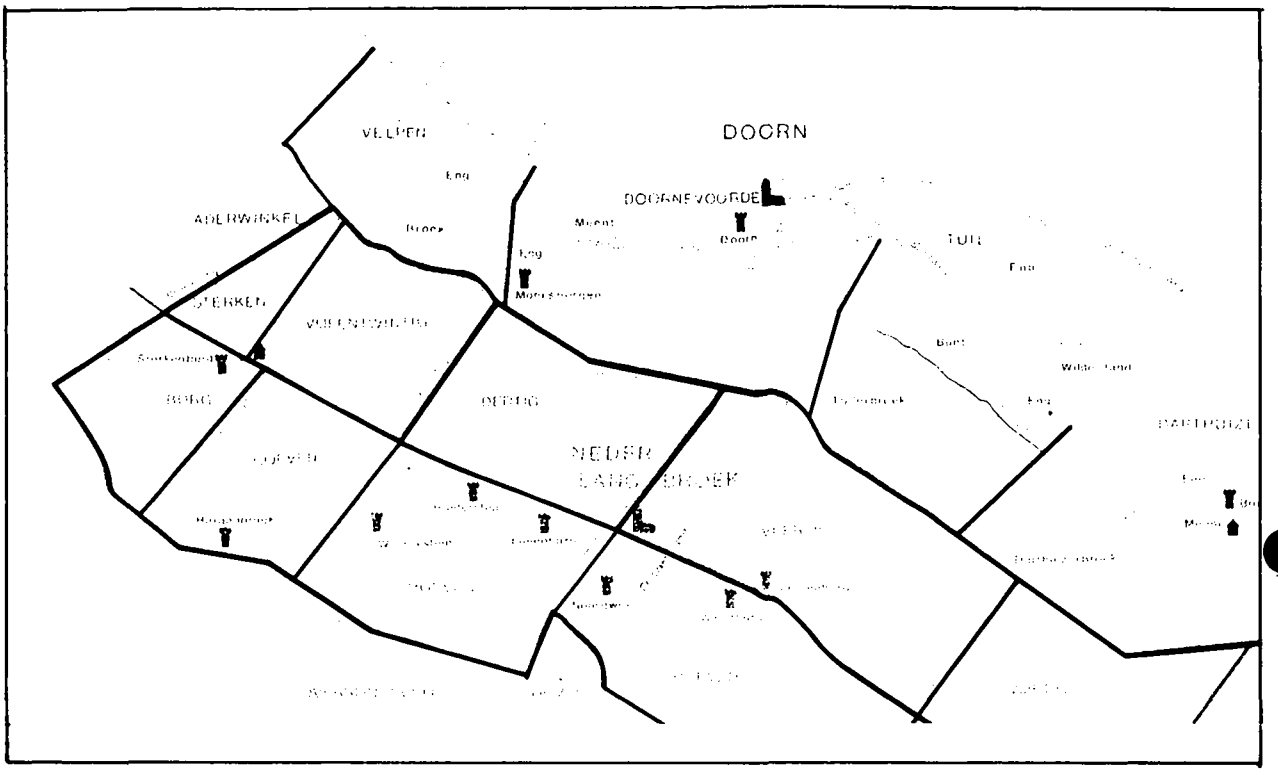

Afb. 3 Situering van de engen, weiden en broeken in Doorn (uit: Dekker 1983).

Slechts de langgerekte zone middelhoge dekzandgronden langs de flanken van de stuwwal was geschikt om als akkerland te dienen. In Doorn beslaat deze zone een groot deel van het gebied ten zuiden van de straatweg (N-225).
Het huidige Doorn bestond indertijd uit enkele afzonderlijke gemeenschappen: in het westen lag Velpen, in het oosten lag Tuil en in het midden Doorn. In geschriften en op kaarten worden zowel in Doorn (ten noorden van Moersbergen) als in Velpen en Tuil (direct ten zuiden van de straatweg) engen aangegeven.

Ontginning van het broekland
De laagste delen, grenzend aan de ontginningen van Langbroek en Driebergen-Rijsenburg, waren aanvankelijk vanwege hun lage drassige ligging nauwelijks in gebruik. Het Tuilerbroek in het zuidoostelijke gebied had een breedte van circa 1000 meter; onder Doorn en Velpen werd deze strook smaller tot circa 500 meter. Nadat de Kromme Rijn in 1122 was afgedamd bij Wijk bij Duurstede kon het laaggelegen broekgebied worden ontgonnen. Kort na 1126 werd het gebied van Langbroek in cultuur gebracht. De ontginning van het broekgebied van Doorn, gelegen tussen de Gooyerwetering en de eng-gronden, dateert uit dezelfde tijd. De broek-ontginningen zijn te herkennen aan de regelmatige strookvormige percelering. Richtinggevend voor deze percelering was vermoedelijk de reeds bestaande Langbroekerweg richting Cothen.

3.3 GRONDGEBRUIK

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

Gemengd grondgebruik
Het landbouwsysteem in de Late Middeleeuwen was gebaseerd op een gemengde bedrijfsvoering. Het grondgebruik binnen dit systeem was sterk gerelateerd aan de terreingesteldheid. Het dichtst bij de bebouwing, in de overgangszone, lag de eng. De hogere, gestuwde delen waren ongeschikt om als grasland of bouwland gebruikt te worden; ze bestonden voornamelijk uit heideterrein of bos en werden gebruikt voor extensieve beweiding (schapen) en om plaggen en hout te winnen. Het lager gelegen gebied langs de Gooyerdijk werd benut als hooiland of weiland. In oppervlakte nam de heide verreweg de belangrijkste plaats in.

3.3.2 Ontbossing en herbebossing

Reeds aan het einde van de Middeleeuwen waren delen van het bos op de hoger gelegen stuwwallen verdwenen. De toename van het areaal akkerland betekende een toenemende behoefte aan dierlijke mest. Vermoedelijk groeide dus ook de veestapel, aanvankelijk vooral varkens. De beweiding van bosgebieden maakte verjonging van het bos onmogelijk. Daarbij kwam dat delen van het bos werden gekapt, als timmer- of brandhout. In Doorn werden nog in de 17de eeuw grote bosopstanden (de laatste?) gekapt. Het bos maakte plaats voor heide. Vanwege het belang van de heide als

(extensief) weidegebied voor schapen, voelden boeren er weinig voor om heidegronden te onttrekken voor de aanleg van park- of produktiebossen.
De heidegronden waren in gemeenschappelijk gebruik bij de gerechtigde boeren. De Utrechtse kerk (later de Utrechtse Staten en nog weer later 's Lands Domeinen) was eigenaar van deze gronden. Aan het begin van de 19de eeuw waren reeds delen van de heide door de Domeinen verkocht onder andere aan de bezitters van het Huis te Doorn en Schoonoord en van Moersbergen. De nieuwe eigenaren startten weldra met bebossing van deze nieuwe bezittingen, ten dele ter vergroting van de parkaanleg, maar vooral als produktiebos. Bijvoorbeeld, in 1838 startte baron d'Ablaing (Moersbergen) de bebossing van zijn bezittingen door aanplant met sparren en eikenbossen van het gebied ten noorden van de Driebergsestraatweg.

3.3.3 Delfstoffenwinning

Van grootschalige delfstofwinning is geen sprake geweest. Een kleine zandwinplaats lag op de hoek van de Amersfoortsweg en de Heuvelweg (toepasselijk heet een pension ter plekke 'De Kuil'). Aldaar werd in 1837 een steenfabriek (veldoven) gesticht, die vermoedelijk lokaal gewonnen leem benutte. Reeds na een jaar kwam echter een einde aan deze activiteit.

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Het verkeer in Doorn vond uitsluitend over land plaats. In het net van landwegen was een duidelijke hiërarchie te onderscheiden. Aan de zuidzijde van de Heuvelrug lag de belangrijke hoofdweg vanaf Rhenen via Amerongen, Doorn en Zeist naar De Bilt. Deze weg maakte deel uit van een reeds in de 10de eeuw bekende handelsweg tussen Keulen en Utrecht, de 'via regia' (koningsweg of grote heerweg) genaamd. Deze weg staat in verschillende gemeenten bekend als Bovenweg. In Doorn volgde deze weg het tracé Oude Arnhemse Bovenweg-Kampweg-Leersumsestraatweg. Haaks op deze oost-west verbinding stond een zuid-verbinding via de Langbroekerweg richting Langbroek en Cothen. Beide hoofdverbindingen vormden de hoofdstructuur van het wegenpatroon. Opmerkelijk is dat Doorn in tegenstelling tot wat meestal gebruikelijk was, op korte afstand van de bovenweg was gelegen. De bovenweg meed de meeste nederzettingen en passeerde ze bovenlangs. De nederzettingen zelf lagen aan een lagere en bochtigere weg, de benedenweg, die de nederzettingen onderling verbond. In Doorn vormden de Postweg (een 19de-eeuwse naam) en de Achterweg (die omstreeks 1780 bij Huis Doorn naar het zuiden is verlegd) de benedenweg. De Achterweg vormde aanvankelijk de verbinding met Driebergen. De Driebergsestraatweg was aanvankelijk niet meer dan een kerkpad en werd pas in de 18de eeuw aangelegd als verbinding met Driebergen. Een interlokale verbinding met Maarn bestond via het Maarnse voetpad.

Vlak naast dit pad lag een tweede pad, vermoedelijk een schaapsdrift. Dit pad werd in 1826 verbreed en verbeterd en enige tijd later op de weg naar Amersfoort aangesloten: de weg heet dan ook Amersfoortseweg.
Overige wegen waren van lokaal of interlokaal belang. Lokale wegen waren bijvoorbeeld enkele kerkepaden (o.a. Beaufortweg, Boswijklaan, Moersbergse voetpad, Maarnse voetpad) en schaapsdriften (verbindingen tussen de lage gronden en de heidevelden; o.a. Sterkenburglaan en Buntlaan). De Oude Woudenbergseweg was aanvankelijk een kerkepad van Woudenberg en Maarsbergen naar Doorn (in 1863 entree in oostelijke richting verlegd). In de lagere gebiedsdelen waren de wegen opgenomen in de strookvormige percelering en lopen daardoor nog steeds merendeels evenwijdig aan elkaar (in noordzuid-richting).

Aan het begin van de 19de eeuw, in de Franse Tijd, werd getracht een samenhangend net van verbindingen tussen de verschillende landsdelen te realiseren. De reeds bestaande verbinding tussen Utrecht en Arnhem werd in die periode (in 1814) bestraat. Ten dele werd voor deze rijksweg de bovenweg (Leersumsestraatweg), ten dele ook de benedenweg (Driebergsestraatweg) als tracé gekozen.

3.4.2 Waterwegen

Vervoer te water kwam in Doorn niet voor.

3.4.3 Dijken en kades

Waterkerende dijken kwamen in Doorn niet voor. Verwarrend is daarom misschien de naam Gooyerdijk. De Gooyerdijk vormt de grens met Langbroek en is aangelegd als achterkade van de ontginning van Langbroek. De Gooyerdijk was geen waterkering, maar eerder een waterscheiding, dus een kade.

3.5 NEDERZETTINGEN

Binnen de huidige gemeente Doorn vormden Velpen, Doorn en Tuil vermoedelijk in oorsprong sterk op elkaar gelijkende kleine nederzettingen met een nogal verspreide bebouwing. In de vroege Middeleeuwen was echter een kleine kern gevormd nabij de (voormalige) vroonhof en de parochiekerk.

3.5.1 Doorn

Domeinstelsel
Doorn is één van de plaatsen in het Utrechtse Heuvelruggebied waar in de hoge Middeleeuwen een domein heeft bestaan (zie regiobeschrijving Utrechtse Heuvelrug). Doorn, Amerongen en Cothen waren de belangrijkste domeinen van de domproost van de Utrechtse Dom- of St. Maartenskerk.

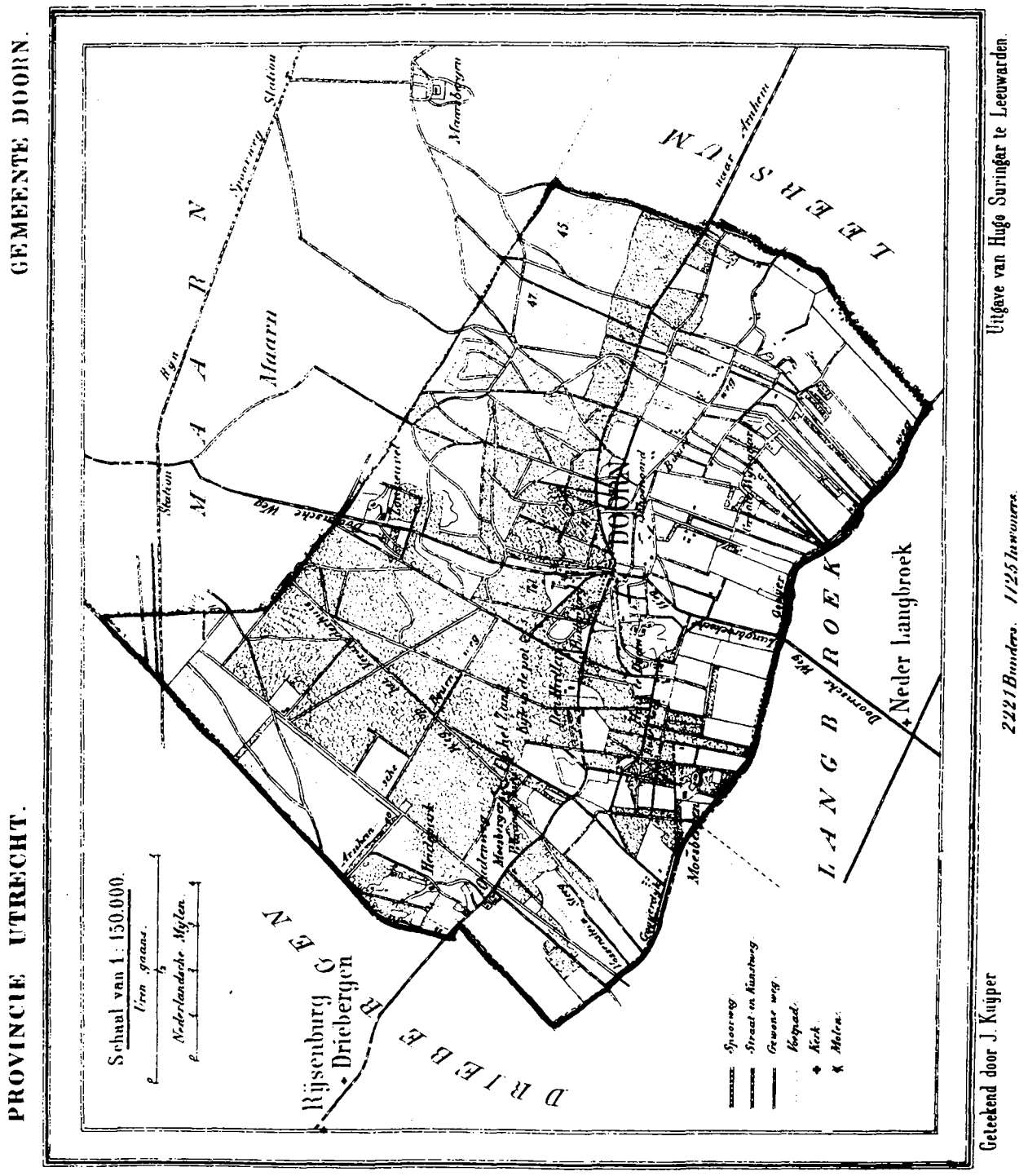

Afb. 4 De gemeente Doorn omstreeks 1860 (uit: Atlas van Kuijper).

Schriftelijke bronnen over het functioneren van de hof ontbreken. Wel is nog sprake van een hof te Doorn in een document uit 1289, waaruit naar voren komt dat de hof toen nog functioneerde. De curtis stond vermoedelijk in de directe nabijheid van het latere Huis Doorn. In de 14de eeuw werd de hof getransformeerd in een erfelijk pachtgoed. Omstreeks 1350 was naast de voormalige hof een slot gebouwd door één van de opeenvolgende domproosten. In 1536 werd dit huis erkend als riddermatige hofstad.

Kerkdorp
De bewoningsgeschiedenis van de nederzetting Doorn gaat zeker terug tot in de Karolingische Tijd. In Doorn bestond reeds vóór 863 een kerk; één van oudste in het Sticht. Deze kerk behoorde tot het domeingoed van de Utrechtse domproost. De parochie Doorn besloeg aanvankelijk een gebied dat veel groter was dan de huidige gemeente of parochie Doorn. De kerk en de curtis lagen op korte afstand van elkaar, nabij het punt waar de wegen richting Cothen, Amerongen en Zeist samenkwamen.

Over de ruimtelijke ontwikkeling van de dorpskern van Doorn valt ten aanzien van de periode tot in de 18de eeuw weinig met zekerheid te zeggen. Kaartmateriaal uit deze periode ontbreekt. Belangrijke structurerende elementen waren het wegenpatroon, de kerk en de hof. In de loop der eeuwen heeft zich in de nabijheid van de kerk en de hof een kleine kern ontwikkeld, ten dele bestaande uit niet-agrarische bebouwing zoals een pastorie (langs de Langbroekerweg), enkele armenhuisjes bij de kerk (ca. 1650), een korenmolen langs de Langbroekerweg, de herberg het 'Wapen van Doorn' (annex rechthuis; 1938 sloop) op het dorpsplein, en andere kleine huizen van ambachtslieden, dienstpersoneel e.d. Uitzonderlijk is dat de dorpskern was gelegen aan de bovenweg en niet, zoals gebruikelijk, de benedenweg. Structuurbepalende wegen waren de bovenweg (Kampweg-Dorpsstraat-Leersumsestraatweg) en de interlokale wegen in de richting Langbroek/Wijk bij Duurstede en Maarn/Amersfoort. De Driebergsestraatweg dateert als verbinding met Driebergen pas uit de 18de eeuw. Nadien vormde ook deze weg een belangrijke structuurlijn en nam de functie van de bovenweg richting Zeist en Utrecht over. In de 17de eeuw bevond zich te Doorn een wisselplaats voor post-paarden op het traject Utrecht-Rhenen, dat via de bovenweg liep. Waarschijnlijk speelde hierbij de ligging van Doorn aan de bovenweg mede een rol.
In de 18de eeuw was Doorn slechts een kleine plaats. De meeste bebouwing was gesitueerd langs de noordzijde van weg naar Driebergen en rondom de kerk.

De gang van zaken in Doorn werd in sterke mate bepaald door de bezitters van het goed Huis Doorn. Tot dit goed behoorde aan het begin van de 19de eeuw onder meer de molen (1862 gesloopt), het tolhuis en maar liefst 27 woningen en boerderijen. Het goed Schoonoord, gelegen ten westen van de Langbroekerweg behoorde vóór 1840 eveneens tot het Huis Doorn.

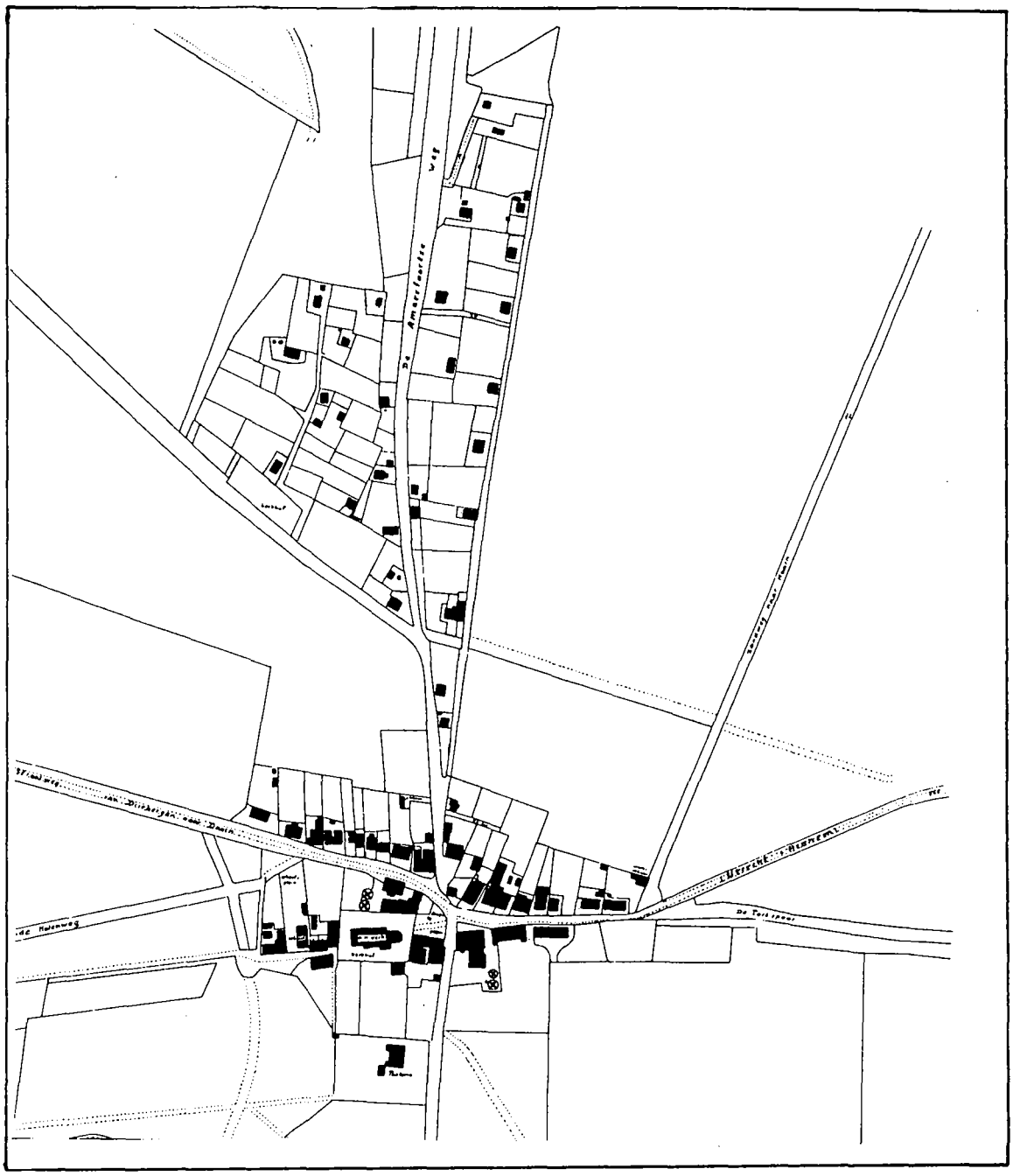

Afb. 5 Dorpskern van Doorn in 1832 (naar: kadastraal minuutplan, RAU). De historische dorpskern is in hoofdzaak gelegen aan de straatweg Utrecht-Rhenen. Noordelijk van het dorp ligt de uitbreiding langs de Amersfoortsweg.

Op de gemene gronden ten noorden van het dorp werden in de 18de eeuw illegaal huizen gebouwd door arme lieden die geen huurhuis in het dorp konden betalen. Dit leidde er in 1769 toe dat een verbod werd uitgevaardigd om zonder vergunning hutten of huisjes te bouwen op de gemene weg of berg.

Een beeld van de nederzettingsstructuur geeft een kaartje van Doorn uit 1792. Duidelijk zichtbaar is de sitering van Doorn op het kruispunt van beide hoofdwegen. De dorpsbebouwing is nog beperkt tot een klein gebied om en nabij de kerk. In ruimtelijk opzicht zeer dominant is het terrein van het Huis Doorn: het huis, de tuinen, parken en bossen beslaan een grote oppervlakte en vormen een barrière voor de ruimtelijke ontwikkeling van het dorp.
Aan de westzijde van de Amersfoortseweg staan enkele huizen ingetekend. In de eerste decennia van de 19de eeuw heeft een dorpsuitbreiding aan weerszijden van deze weg plaatsgevonden. Misschien wilde men een einde maken aan de illegale bouwsels die in dit gebied werden gebouwd en heeft men gemene gronden in kleine bouwkavels uitgegeven. Op de kadastrale minuutplan is deze uitbreiding duidelijk als een los van de bestaande dorpsbebouwing gelegen buurt herkenbaar.

3.5.2 Verspreide bebouwing

Velpen en Tuil
Velpen en Tuil vormden afzonderlijke buurten met een eigen eng. De bebouwing van beide buurten bestond uit boerderijen die verspreid door het gebied ten zuiden van de latere straatweg lagen. In Tuil is dit patroon van verspreid in het gebied - op de overgang van zand naar klei - gelegen boerderijen nog vrijwel onveranderd aanwezig. Onderscheid is daarbij te maken tussen de boerderijen die om en nabij de Buurtweg zijn gelegen en de zuidelijker, op de kop van strookvormige kavels, gelegen boerderijen. De eerste groep boerderijen ligt in het gebied met enkele kleine engen; de zuidelijk gelegen boerderijen zijn vermoedelijk in verband te brengen met de 12de-eeuwse broekontginning.
In Velpen was dit patroon vanouds minder duidelijk. Dit gebied had een meer diverse bebouwing. In dit gebied was ten westen van Boswijk nabij de grens met Driebergen een kleine buurt ontstaan, het Rode Dorp genaamd, voornamelijk bestaande uit daggelderswoningen of keuterboerderijen.

Landgoederen en buitenplaatsen
In de Late Middeleeuwen hield het domeinstelsel op te bestaan. Uit de voormalige domeingoederen ontstonden leengoederen. De rechten op deze goederen werden op den duur veelal erfelijk, waardoor de bezitters een steeds autonomere positie tegenover de leenheer konden innemen. In Doorn waren drie belangrijke leengoederen: Huis Doorn, Moersbergen en Schoonoord.
Huis Doorn heeft een geschiedenis die mogelijk teruggaat tot in de Vroege Middeleeuwen toen ter plekke een curtis stond. Na verwoesting in 1322 verrees in 1356 ter plekke een kasteel;

een van de ronde torens maakt nog deel uit van het huidige gebouw. In 1634 ging het Huis Doorn over van de proosdij naar Reinier van Goltstein. Het goed omvatte toen de hof, 24 morgen land en de ambachtsheerlijkheid. Omstreeks 1761 is het kasteel ingrijpend verbouwd. Om het huis werd een nieuwe tuin met orangerie aangelegd.
Het Huis Doorn, Moersbergen en Schoonoord ontwikkelden zich tot uitgestrekte landgoederen, waartoe behalve het eigenlijke huis of kasteel met omgeving ook woeste gronden, landbouwgronden en boerderijen behoorden.

Gaandeweg raakte het gebied langs de zuidelijke Heuvelrug daardoor steeds aantrekkelijker voor welvarende stedelingen die een (zomer-)verblijf zochten in een rustige, bosrijke omgeving. Na 1800 werden ook in Doorn buitenplaatsen gesticht; een ontwikkeling die zich vanuit het kerngebied Zeist geleidelijk uitstrekte langs de zuidelijke Heuvelrug tot in Doorn. Ten dele werden bestaande landgoederen gekocht om als buitenplaats dienst te doen. Daarnaast werden nieuwe buitenplaatsen aangelegd op de flanken van de Heuvelrug. Als vroege voorbeelden van nieuwe buitenplaatsen kunnen genoemd worden Der Hirtler (1838; gesloopt), Rozenburg (1823; op plaats postkantoor) langs de Rijksweg en verder Sitio (1819; gesloopt) en Zonheuvel(1836; vernieuwd).

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 RUIMTELIJKE STRUCTUUR OMSTREEKS 1850

Omstreeks 1850 kende de gemeente Doorn slechts één bewoningskern, het dorp Doorn. Het dorp was gesitueerd op het kruispunt van wegen naar Utrecht, Rhenen, Amersfoort en Wijk bij Duurstede. Dorpsbebouwing beperkte zich voornamelijk tot het gebied rond de kerk en langs de weg Utrecht-Arnhem. Aan de noordzijde langs deze weg waren in de eerste helft van de 19de eeuw enkele buitenplaatsen aangelegd.
Als een afzonderlijk structuurelement van de dorpsbebouwing kan de buurt aan weerszijden van de Amersfoortseweg worden onderscheiden met een vrij losse bebouwingsstructuur. Verspreid door het gebied lagen boerderijen in de middelhoge zone ten zuiden van de weg Utrecht-Arnhem.
De hogere gronden waren in 1850 nog ten dele in gebruik als heide; delen aansluitend op de weg Utrecht-Arnhem waren reeds bebost. De lagere en middelhoge gronden waren als cultuurgrond in gebruik, dat wil zeggen: voor zover ze niet uitmaakten van de uitgestrekte tuin- en parkgebieden van de landgoederen Huis Doorn, Moersbergen en Schoonoord in het middelhoge gebied.

4.2 GRONDGEBRUIK

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

Door de heide-ontginningen, hetzij als bos- hetzij als agrarische ontginningen, nam het aantal schapen af. Het aantal runderen en varkens nam daarentegen toe. Ook in de lagere delen van het gebied, waar als gevolg van de landbouwcrisis de veehouderij de teelt van graan en andere gewassen verdrong, was dat het geval. In de periode 1890 tot 1920 halveerde de oppervlakte bouwland. De boerderijen bleven echter vrijwel allemaal gemengde bedrijven. Typerend voor deze gemengde bedrijfjes was in geheel zuidoost-Utrecht de toename van de varkensteelt. Veel schaapskooien (in het gehele lage gebied bij de grens met Langbroek) verdwenen; stallen en varkenskotten namen hun plaats in.
De ontwikkeling van buitenplaatsen en met name de aanleg van bossen en parken leidde tot het ontstaan van enkele boomkwekerijen. Deze bedrijven lagen in het westelijke gebied nabij de grens met Driebergen.

4.2.2 Overig grondgebruik

Bebossing en buitenplaatsontwikkeling
Het bos-areaal werd in de periode na 1850 nog aanzienlijk vergroot. Ook de hogere gronden werden na 1850 grotendeels bebost. In toenemende mate werd naaldhout, o.a. voor gebruik in de mijnen, aangeplant: de inheemse grove den en vanaf het eind van de 19de eeuw steeds vaker uitheemse soorten als larix, zwarte

Afb. 6 Topografische kaart van Doorn in 1932. De Heuvelrug is grotendeels bebost. Aan de noordzijde van de Driebergsestraatweg en Dorpsstraat zijn aanzienlijke nieuwbouwwijken tot stand gekomen.

den en douglasspar. Overal langs de Heuvelrug verdwenen heidevelden en zandverstuivingen vrijwel geheel. Steeds meer gemene gronden waren door aankoop van Domeinen in eigendom van grootgrondbezitters gekomen. In deze periode werden door de eigenaar van Schoonoord (die omstreeks 1860 alle woeste gronden ten oosten van de Langbroekerweg/Amersfoortseweg in bezit kreeg) de Kaapse Bossen bossen aangeplant. In 1894 besloegen dennenbossen een oppervlakte van 600 HA; loofbossen 130 HA. In 1920 had Doorn nog slechts 80 HA 'woeste grond' (in 1890 nog 450 HA). Ook cultuurgronden werden opgeofferd ten behoeve van bosaanleg. Vooral in de omgeving van Schoonoord en Moersbergen werden bouwlanden omgevormd om deel uit te maken parken of bossen.

Ook de parken en tuinen werden aangepakt en verder 'verlandschappelijkt'. Een markant voorbeeld is de buitenplaats Hydepark. Daar werd tussen 1886 en 1888 een enorm landhuis in neo-renaissance-stijl gebouwd en er werd door de tuinarchitect Copijn een uitgestrekt park aangelegd. Ook reeds bestaande parken ondergingen sterke veanderingen. Copijn reorganiseerde in 1902 de door zijn vader (J. Copijn) aangelegde tuin van Aardenburg en breidde die nog uit met een wandelpark. In het park werden onder andere een vijverpartij, een ravijn en enkele kunstrotsen aangelegd. Ook bij villa's en instellings-gebouwen werden landschapstuinen ingericht. Enkele parken, zoals het uit 1921 daterende IJskelderpark in Doorn, werden eveneens in landschapsstijl aangelegd.

Een bijzondere positie neemt het bos in dat aan de Vossensteinsesteeg, nabij Moersbergen, werd aangelegd. Door de inktfabrikant Max von Gimborn werd daar, vanwege de geschikte bodemkundige eigenschappen van het gebied, in 1924 een arboretum aangelegd. Het in landschapsstijl aangelegde park beslaat 23 HA. Het park is sinds 1966 eigendom van de Rijksuniversiteit Utrecht.

In het noordwesten van de gemeente werd in 1934 in het kader van de werkverschaffing het natuurbad Woestduin aangelegd. Bedoeling was dat dit bad het toerisme verder zou bevorderen.

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Wegen

Het in 3.4.1 geschetste wegenpatroon onderging in de periode na 1850 weinig wijziging wat betreft de hoofdstructuur. Al kwamen er nauwelijks nieuwe verbindingen bij, de wegen zelf veranderden wel: steeds meer wegen werden verhard en, in verband met de opkomst van het autoverkeer in de 20ste eeuw, verbreed.
De Rijksweg Utrecht-Arnhem die door Doorn liep werd na 1900 steeds belangrijker door de opkomst van het autoverkeer. Ook de tramlijn richting Arnhem maakte gebruik van deze weg.
De weg Doorn-Leusden (Amersfoortseweg) verkreeg in 1852 de status van provinciale weg en werd verhard. Op de weg werd tussen 1854 en 1891 tol geheven; enkele jaren later volgde de Langbroekerweg. Door gebrek aan onderhoud verkeerde de weg in het begin van de 20ste eeuw echter weer in slechte staat.

Rond het dorp trad na 1875 een verdichting op van het wegennet door de aanleg van nieuwe ontsluitingswegen voor nieuwe woonbebouwing aan de noord- en oostzijde van de kern. Als een der eerste nieuwe woonstraten kan de Acacialaan worden genoemd die in het jaar 1875 werd aangelegd. Vooral in de jaren rond 1920 werden nieuwe wegen in het gebied ten noorden van het dorp aangelegd bijvoorbeeld Bergweg, Parklaan en Van der Leelaan).

4.3.2 Waterwegen

Waterverkeer kwam in Doorn niet voor.

4.3.3 Spoor- en tramwegen

Tramwegen
In 1883 werd de tramlijn van de Ooster-Stoomtram-Maatschappij doorgetrokken van Doorn naar Amerongen als onderdeel van de smalspoor stoomtramlijn Zeist-Arnhem. De lijn volgde in Leersum het tracé van de straatweg.
In de jaren twintig werd de lijn geëlektrificeerd. Vooral de kleinere, verder van Utrecht gelegen dorpen zoals Doorn kwamen daarmee binnen het bereik van toeristen. In dezelfde periode kreeg de tram concurrentie van de autobus. Uiteindelijk dolf de de tram het onderspit. In 1948 werd de verbinding Doorn-Rhenen opgeheven.

In 1885 werd de tramverbinding tussen Doorn en Wijk bij Duurstede, via Langbroek en Cothen, geopend. In 1931 werd de verbinding opgeheven en de baan opgebroken. De remise nabij de Rijksstraatweg werd verwoest bij een bombardement in 1944. Enkele dienstwoningen resteren nog. Nabij het eindpunt van de lijn werd op initiatief van baron Van Lynden Van Sandenburg het nog bestaande theehuis 'Het Wapen van Sandenburg' opgericht.

4.3.4 Overige infrastructurele voorzieningen

In 1903 werd de nog steeds bestaande N.V. Bronwaterleiding Doorn opgericht. Aan de Woestduinlaan staat de uit 1904 daterende watertoren. Omstreeks het begin van deze eeuw werd ook een begin gemaakt met de aanleg van een elektriciteitsnet. Aanleg van een gasnet volgde na 1911 door de gasfabriek te Zeist.

4.4 NEDERZETTINGEN

Inwonertal
In de periode 1850 tot 1900 kende Doorn een gestage groei van het inwonertal. In 1850 telde de gemeente circa 1100 inwoners. In 1875 was dit aantal toegenomen tot 1200 en in 1900 tot bijna 2200. Tot 1920 bleef het groeipercentage ongeveer gelijk. Een versnelde groei trad op tussen 1920 en 1940; in deze periode groeide het inwonertal van 3100 tot 4600. Over de gehele periode

bleef het geboorte-overschot de belangrijkste groeifactor; met uitzondering van de periode rond 1910 (vertrekoverschot) kende de gemeente een gering vestigingsoverschot.
Doorn nam daarmee letterlijk en figuurlijk een middenpositie in ten opzichte van andere plaatsen langs de zuidelijke Heuvelrug. In plaatsen als Zeist en Driebergen was de groei in dezelfde periode veel aanzienlijker; in Amerongen bleef de groei, ook in de periode na 1920, van veel beperkter omvang.

Factoren voor groei vanaf circa 1875
Bij de verdere ruimtelijke ontwikkeling van Doorn speelde de aanleg van de tramlijn Utrecht-Driebergen-Rhenen-Arnhem in 1883. De aanleg werkte als sterke stimulans voor het ontstaan van woonforensisme in Doorn. Van belang daarbij was het ontbreken van industrievestigingen. Forensisme bestond in 1947 vooral in de richting Driebergen, Zeist en Langbroek. Bijna een kwart van de bevolking was woonforens.
Daarnaast kon Doorn dankzij de verbeterde verbindingen meeprofiteren van de toenemende behoefte aan openluchtrecreatie en toerisme.

De groei van Doorn heeft zich vooral voorgedaan in noordelijke en noordoostelijke richting en daarnaast langs de straatweg in de richting van Utrecht. De groeimogelijkheden ten zuiden van de dorpskern werden geblokkerd door bestaande buitenplaatsen, met name Huis te Doorn en Aardenburg. Naar het zuidoosten werd uitgroei bemoeilijkt door de buitenplaatsen Sitio en Schoonoord. De groei heeft zich tamelijk ongeorganiseerd voltrokken. De gemeente heeft zich weinig gelegen laten liggen om de uitbreiding volgens een vooropgesteld plan te laten verlopen. Dat zich desondanks slechts een relatief geringe lintontwikkeling heeft voorgedaan langs de straatweg in de richting van Utrecht kan voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan het feit dat veel van deze terreinen deel uitmaakten van grote buitenplaatsen, die geen belang hadden bij een dergelijke ontwikkeling. Initiatieven tot woningbouwprojecten werden hoofdzakelijk door particulieren ondernomen.

Buitenplaatsen
De eerste decennia na 1850 was de groei van Doorn vrij beperkt. Wel nam in deze periode het aantal buitenplaatsen verder toe. Langs de gehele Heuvelrug tussen Utrecht en Doorn steeg het aantal buitenplaatsen verder. Tal van landhuizen werden gebouwd of vernieuwd. In dezelfde periode werden tuinen verlandschappelijkt. Grotere en kleinere buitenplaatsen verrezen in Doorn langs de Driebergsestraatweg. Zeer grote buitenplaatsen waren Aardenburg (in 1865 gebouwd door de bankier Van Eeghen; ontstaan door afsplitsing van Moersbergen), Beukenrode en het imposante Hydepark (in 1886 gebouwd door de bankier Van Loon; 1942 door brand verwoest) op de grens met Driebergen. Op het landgoed werd het buiten La Forêt gebouwd (1960 afgebroken). De villa 't Woud van dezelfde eigenaar aan de Zwarteweg ging in 1943 door brand verloren.
In aansluiting op de dorpsbebouwing verrezen na 1880 onder meer de buitens Boslust, Doornburch en Del Sol.

Omstreeks de eeuwwisseling kwam een einde aan de aanleg van buitenplaatsen. Bestaande buitenplaatsen verkochten zelfs gronden, of werden opgesplitst. Het was gebruikelijk dat zulke terreinen werden bestemd voor villabouw. Een goed voorbeeld in Doorn is het buitengoed Sitio dat in 1896 werd verkocht. In 1898 kwam het in handen van de aannemer T. Meerdink die er tussen 1898 en 1903 een klein villapark (minder dan 10 panden; verdere uitbreiding na 1950) realiseerde. Ook voor de buitenplaats Boschwijk werden in de jaren '20 plannen tot opsplitsing ontwikkeld.
De vestiging van buitenplaatsen op de hogere delen van de Heuvelrug, midden in het bossengebied bleef beperkt tot een enkel voorbeeld. Behalve Zonheuvel (1836 eerste aanleg; 1903 nieuwbouw) kan in dit verband De Ruiterberg worden genoemd.

Villawijken
In het laatste kwart van 1875 werd begonnen met de verdere uitbouw aan de noordwestzijde van de bestaande dorpskern. Voornamelijk villa's en grotere, vrijstaande middenstandswoningen kwamen tot stand. In 1874 vond verkoop plaats van bosgebied nabij de Kampweg, dat tot het Huis te Doorn behoorde In het jaar daarop kon de Acacialaan worden aangelegd door verkoop van gronden van Schoonoord. De Kampweg en Acacialaan kregen al spoedig bebouwing. Uit de snelle ontwikkeling van bebouwing langs de Kampweg blijkt dat binnen de bestaande kleine dorpsstructuur nauwelijks mogelijkheden tot centrum-vorming waren. Voor de bouw van het gemeentehuis lukte het nog wel om een terrein van huis Doorn aan te kopen: in 1884 werd het gemeentehuis annex postkantoor aan de zuidzijde van de Driebergseweg, vlak naast de Maartenskerk, gebouwd. Verdere dorpsuitbreiding in deze richting was echter onmogelijk. Aan de Kampweg verrezen enkele scholen en een Gereformeerde kerk. Omstreeks 1900 werden langs de Kampweg de eerste winkels geopend; het begin van een ontwikkeling tot hoofdwinkelstraat. In de jaren '20 werden bestaande woonhuizen aan de Kampweg verbouwd tot winkelpand. Aan de Acacialaan hadden rond 1900 reeds diverse pensions de deuren geopend.
Na 1900 werd ook het gebied ten noorden van de Kampweg bebouwd met villa's. Vossenbos werd in 1902 door de bouwondernemer T. Meerdink aangekocht; hij startte korte tijd later met ontsluiting van dit sparrenbos door aanleg van Vossenweg en Sparrenlaan met de Heuvelweg (1907). Latere uitbreiding ging verder in noordelijke richting: Pr. Hendrikweg en Julianaweg (1911) en later Nassaulaan, Wilhelminaweg en Oranjelaan. Van een duidelijke aanleg als buurt was geen sprake; een stedebouwkundig concept ontbrak.
Ook aan de noordzijde van de Driebergsestraatweg werden twee kleine terreinen in kleine bouwkavels verdeeld. Langs de Beukenrodelaan en de Rozenlaan ontstonden kleine villabuurten.

Sociale woningbouw
De buitenplaatsontwikkeling betekende indirect een stimulans voor de groei van Doorn. Er was een grote behoefte aan huishoudelijk personeel, tuinpersoneel e.d. Nabij de grens met Driebergen was min of meer spontaan de kleine arbeidersbuurt het 'Rode Dorp' ontstaan.

In 1905 werd het initiatief genomen tot oprichting van de 'Doornsche Woning Maatschappij'. De bevolking voelde echter weinig voor de uitbreiding van arbeidersbebouwing. Men had al voldoende aan het Rode Dorp bij de Doornse molen en het bij de Leeuwenburgerlaan in aanbouw zijnde 'blauwe dorp'. Of het door deze tegenstand kwam of niet, feit is dat er in de jaren na 1910 een ernstig tekort was aan vooral arbeiderswoningen. De slechte woonsituatie leidde in 1918 tot oprichting van de woningbouwvereniging Patrimonium, die toestemming kreeg om 20 woningen te bouwen tussen de Moersbergerlaan en de Leeuwenburglaan. De buurt werd getooid met de naam Palmstad. De aanleg van het wijkje was simpel: een rechte bebouwingsas met op de aansluiting op de straatweg een halfcirkelvormig plein. In 1943 werden 12 van de 20 woningen door brand verwoest. Pas na de oorlog vond nieuwbouw plaats.

De trek naar buiten: recreatie en toerisme
De sterk toegenomen mobiliteit maakte het voor stedelingen mogelijk uitstapjes te maken vanuit de stad naar bosrijke, of anderszins aangename streken. Aanvankelijk waren het vooral de welgestelden die in het weekeinde uitstapjes langs de Heuvelrug, de Stichtse Lustwarande, maakten. In deze eeuw kon een veel breder publiek zich uitstapjes en vakanties permitteren. Doorn was de meest oostelijke gemeente langs de Heuvelrug die volop van dit nieuwe verschijnsel, dag- en verblijfsrecreatie, profiteerde. Een belangrijke attractie vormden eind vorige eeuw het gebied de Kaapse Bossen, waar onder andere een uitzichttoren (De Kaap; niet meer bestaand) werd gebouwd. Doorn ontwikkelde zich tot een plaats met veel pensions; deze werden gesitueerd in de nieuwe uitbreidingen in de omgeving van de Acacialaan. Het toerisme werd ook krachtig gestimuleerd door de gemneentelijke overheid en de plaatselijke ondernemers; in 1916 werd subsidie verleend aan de 'Vereeniging tot Verfraaiing der Gemeente Doorn en tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer'. Een nieuwe attractie en stimulans voor de massa-recreatie betekende in 1934 de openstelling van het natuurbad 'Woestduin' (een werkverschaffingsproject).
In 1947 telde Doorn 7 hotels, 22 pensions, 3 kampeerterreinen en een bungalowbedrijf.

Periode na 1920
In 1920 vestigde zich de Duitse Keizer Wilhelm in Huis Doorn. Zijn komst betekende een stimulans voor de lokale bedrijvigheid. Niet alleen vanwege de behoefte aan dienstpersoneel of de door lokale bouwvakkers uit te voeren verbouwingen. Een nevenefffect was een toename van het toerisme richting Doorn vanwege de aanwezigheid van de keizer.

Na 1920 zette de toename van de bebouwing met villa's zich voort. Het gebied de Bosrand aan de oostzijde van de Amersfoortsweg werd in deze periode als villagebied ontwikkeld. In 1921 werd de Kaaplaan aangelegd; in 1925 werden de eerste woningen in de villawijk Bosrand opgeleverd door de aannemer Gebr. Pothoven. Ook in deze wijk, net als in Sitiopark werden veel kavels pas na de oorlog bebouwd.

De historische dorpskern onderging in deze periode ingrijpende veranderingen. Aan de noordzijde van de straatweg (Dorpsstraat/-Driebergsestraatweg) ontstond een lintbebouwing van villa's en kleine buitenplaatsen, vooral in de richting van Driebergen. In de jaren '30 eiste de toenemende verkeersdrukte haar tol; zowel de Langbroekerweg als de Dorpsstraat moesten worden verbreed. Hotel Pabst werd daartoe versmald. Een belangrijker verlies voor de dorpsstructuur betekende echter de sloop van 'Het Wapen van Doorn'(1938) en de rechttrekking van de Dorpsstraat.

De ruimtelijke ontwikkeling die Doorn had doorgemaakt, werd in 1949 als volgt kort beschreven in een P.P.D.-rapport: 'de hoofdkern is het oude dorp Doorn dat vooral naar het noorden en noordwesten uitgroeide door de stichting van villawijken. Bij deze groei was helaas de particuliere grondexploitatie zeer sterk vertegenwoordigd, hetgeen niet bevordelijk was voor een goede organische uitbreiding. Daarnaast is even ten westen van de oprijlaan naar Kasteel Moersbergen een kleine arbeiderswijk ontstaan, nog meer westelijk de (....) veel oudere buurtschap nabij de Oudeweg, terwijl voorts hier en daar een aanzet van wilde bebouwing kwam'.

Verspreide bebouwing: boerderijen
Verspreid door het buitengebied liggen boerderijen die uit de periode vóór 1850 dateren. In 1861 kwam vrijwel alle grond in de zuidoosthoek (Tuil) in bezit van baron van Lynden van Sandenburg: woningen getooid met luiken met geel-rode zandlopervorm.

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

Direct na de oorlog is de ruimtelijke ontwikkeling sterker door de gemeente bepaald door het ontwikkelen van een 'Uitbreidingsplan in hoofdzaak'. Uitbreiding werd geprojecteerd in directe aansluiting op de bestaande dorpskom. In het westen mocht een deel van de buitenplaats Der Hirtler worden bebouwd; in het noorden kon de bestaande bebouwing op ruime wijze worden afgerond, in het oosten werd een deel van de buitenplaats Schoonoord met omgeving bestemd voor uitbreiding.
Bedoelde uitbreidingen zijn inmiddels gerealiseerd.

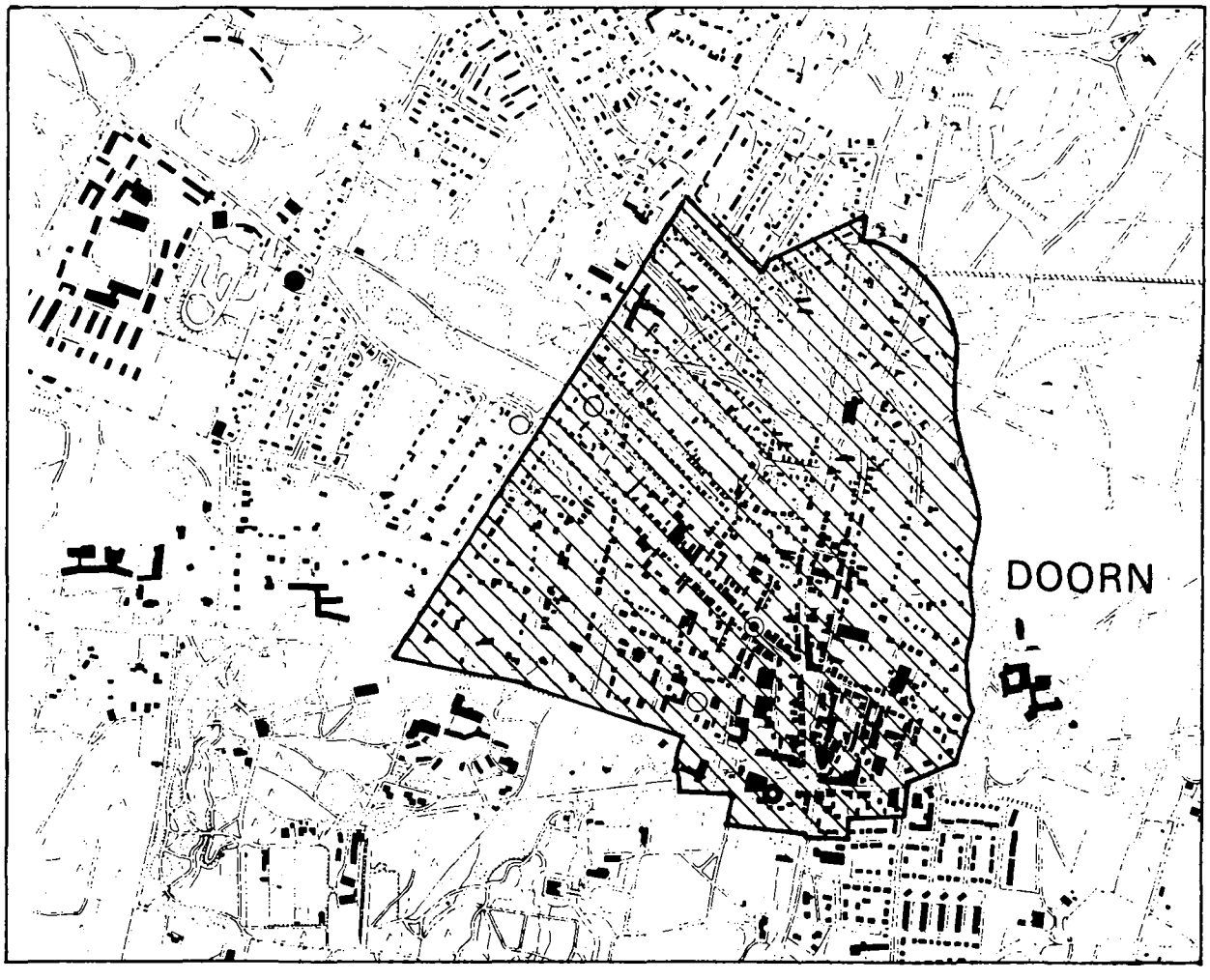

Afb. 7 Fragment huidige topografische kaart met daarop de dorpskern van Doorn. Gearceerd de dorpskom omstreeks 1940.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Dorpskernen vóór 1850

De historisch-ruimtelijke structuur van het dorp Doorn wordt bepaald door twee belangrijke oude lineaire structuren: de Oude Arnhemse Bovenweg, als onderdeel van de "via regia" een verbindingsweg tussen Utrecht en Keulen. Dit tracé liep in Doorn via de Kampweg en sloot via de Dorpsstraat aan op de Leersumsestraatweg. Langs deze weg zien we dan ook enige bebouwing van vóór 1850. In de 18de eeuw werd de Bovenweg als belangrijke oost-west verbinding vervangen door de benedenweg, de huidige Driebergsestraatweg, die tot dan als kerkepad had gefungeert. De andere belangrijke lineaire strutuur is een noord-zuid verbinding: de Amersfoortseweg. Deze weg werd vermoedelijk gebruikt als schapendrift en werd in 1826 verbreed en enige tijd later doorgetrokken naar Amersfoort. Op het punt waar de twee wegen (Driebergsestraatweg en Amersfoortseweg) elkaar kruisen zou vanaf het tweede kwart van de 19de eeuw de eigenlijke dorpskern ontstaan. De Driebergsestraat veranderd vanaf de Berkenweg dan ook van naam in de Dorpsstraat. De oude bebouwing bestond slechts uit de kerk en enkele losstaande agrarische en niet-agrarische panden.

1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940

In de tweede helft van de 19de eeuw veranderde er weining aan de omvang van de dorpskern. De bebouwing die in deze periode erbij komt is eerder een verdichting van de reeds bestaande bebouwing langs de Dorpsstraat. De uitbreiding werd aan de zuidzijde van de Dorpsstraat bemoeilijkt door het feit dat de gronden in particulier bezit (Huis Doorn) waren. De Dorpsstraat werd dan ook voornamelijk aan de noordzijde bebouwd. De bouw van het postkantoor annex gemeentehuis is één van de weinige uitzonderingen. Na de kruising met de Amersfoortseweg is de Dorpsstraat wel aan beide zijden bebouwd geworden. Andere belangrijke bouwlokaties werden gevonden langs de het noordelijk deel van de Amersfoortseweg, langs de Van Bennekomweg en vanaf 1900 langs de Kampweg. Van een systematische aanpak is geen sprake. Wel worden bij latere uitbreidingen bestaande bospaden, schaapsdriften en zichtlanen gebruikt als uitgangspunt. Zo is de Berkenweg een voormalige drift en vormde tot de oorlog de westelijke grens van de bebouwde kom.
Door de aanwezigheid van veel particulier grondbezit, heeft de gemeente Doorn vaak moeite gehad goede bouwlokaties te vinden. Het gevolg van deze situatie is geweest dat op diverse plaatsen in de gemeente concentraties te vinden zijn van bebebouwing die los van elkaar staan en geen enkele structurele relatie met elkaar hebben. Deze concentraties van bebebouwing vinden we uitsluitend langs de Driebergsestraatweg. (zie Rozenlaan, nabij de Stamerweg; de Beukenrodelaan, nabij de Broekweg; bebouwing aan de Boswijklaan).

1.1.3 Villagebieden 1850-1940

Aan het eind van de vorige eeuw, in 1898, werd begonnen met de bouw van een kleine villawijk op de voormalige buitenplaats Sitio. Het aantal villa's bleef beperkt. Deze kleinschaligheid is in de gemeente Doorn kenmerkend geworden. Villa's werden wel gebouwd maar niet in een omvang zoals we dat in Baarn of Bilthoven kunnen zien. In Doorn vinden enige concentraties van villa's aan de Kampweg (gebouwd tussen 1895-1910), Kortenburgerlaan (1895-1930). Het gebied boven de Kampweg, het "Vossenbos", bestaande ondermeer uit de Koningin Julianaweg, Sparrenlaan, Drift en Oranjelaan, bestaat voornamelijk uit villa's maar het zou te ver gaan om in dit geval van een villapark te spreken, daar er geen is sprake geweest van een planmatige of stedebouwkundige opzet.
Ten oosten van de Amersfoortseweg werd in de jaren twintig en dertig begonnen met de aanleg van een kleine villawijk. Straten als de Parklaan, Torenlaan en Bergweg werden uitgelegd en verkaveld. Ook hier is geen sprake geweest van een planmatige opzet. De wijk is na de oorlog niet verder tot ontwikkeling gekomen, behoudens enige verdichting in de bebouwing.

1.1.4 Sociale woningbouwgebieden

Hierboven werd reeds het verschijnsel van de verspreide wijkjes langs de Driebergsestraatweg vermeld. Onder deze noemer valt ook het in 1918 gebouwde "Palmstad", een arbeiderswijkje tussen de Leeuwenburgerlaan en Moersbergselaan. Dit wijkje bestond oorspronkelijk uit twintig woningen die aan een rechte straat lagen (Patrimoniumweg), die uit kwam op een halfcirkelvormig plein, dat op zijn beurt weer aansloot op de Oude Rijksstraatweg. In 1943 werd het wijkje grotendeels door brand verwoest. Na de oorlog zijn er nieuwe woningen gebouwd. De oorspronkelijke structuur is bewaard gebleven.

1.1.5 Overige gebieden 1850-1940

Begraafplaatsen
In de gemeente Doorn bevinden zich twee begraafplaatsen. Aan de Amersfoortseweg, hoek Willem de Zwijgerlaan bevindt zich de Oude Algemene Begraafplaats. Deze begraafplaats werd in een landschappelijke stijl aangelegd in het laatste kwart van de 19de eeuw. Het terrein is glooiend en is bosrijk. De ingang, aan de Amersfoortseweg, heeft een rechtlijninge aanleg.
Aan de Oude Arnhemse Bovenweg werd na de oorlog een Nieuwe Algemene Begraafplaats aangelegd.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Buitenplaatsen en landgoederen vóór en na 1850

Het gebied van de gemeente Doorn bestond tot de eeuwwisseling uit een groot aantal buitenplaatsen (Hydepark, Boswijk, Beukenrode, Moersbergen, Aardenburg, Huis Doorn, Sitio, Schoonoord, Zonheuvel, Boslust, Doornburg, Del Sol en Ruiterberg [1917]). De meeste tuinen van deze buitenplaatsen zijn voor het grootste deel bewaard gebleven, zij het dat een aantal daarvan niet meer in orginele staat verkeren. De buitenplaats Sitio is in het begin van deze eeuw verkaveld ten behoeve van een klein villapark waarin het landhuis is opgenomen, terwijl Boswijk, Boslust, Doornburch en Del Sol zijn verdwenen. Voor de overige buitenplaatsen geldt dat de tuinaanleg in essentie aanwezig is. Weliswaar zijn na de Tweede Wereldoorlog deze tuinen door verwaarlozing (Ruiterberg) of door nieuwbouw (Hydepark en Aardenburg) aangetast, maar daarbij is de hoofdstructuur niet of nauwelijks verstoord. Bij deze buitenplaatsen valt op dat de landschappelijke stijl die in de 19de eeuw zo populair was, het meest is toegepast. Een uitzondering daarop is de buitenplaats "De Ruiterberg", die in 1917 werd aangelegd in een neo-tuinstijl (geometrische aanleg).

1.2.2 Overige gebieden 1850-1940

Het buitengebied van de gemeente Doorn kan men ruwweg in twee delen splitsen. Daarbij vormt de Driebergsestraatweg/Dorpsstraat/ Leersumsestraatweg ruwweg de scheidslijn tussen deze delen. Het noordelijk deel ligt op de zuidflank van de Heuvelrug en bestaat uit bossen en kleine heidegebieden. Het zuidelijk deel heeft een agrarisch karakter dat ten zuid-westen van de dorpskern wordt afgewisseld met aangelegde parken van de buitenplaatsen Huis Doorn, Aardenburg, en Moersbergen.
Het gebied 'Tuil', dat door het MIP als gebied met bijzondere waarde is gekwalificeerd (GBW 4), ligt ten zuid-oosten van de dorpskern. Het bijzondere aan dit gebied is dat de lineaire structuren voor het grootste deel onaangetast zijn gebleven en het karakter van het gebied niet door nieuwbouw is verstoord. Het gebied fungeerde in de 19de eeuw ondermeer als overnachtings-plaats voor de schapen de overdag de heidegebieden op de Heuvelrug begraasden. Op de kaart uit de Historisch Atlas van Utrecht (1905), staan nog 9 schaapskooien aangegeven, daarvan zijn er anno 1992 nog twee over (beide zijn door het MIP geïnventariseerd.

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.
In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.
Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.
De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 structuur: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 erfindeling: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 bebouwing: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 specifieke uitdrukking: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 stedebouwkundig: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 innovatieve waarde: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 omgeving: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 structuur: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 erfindeling: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 bebouwing: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 = zeer hoog, 2 = hoog, 3 = redelijk.
Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.
Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE DOORN

In de gemeente Doorn zijn vier gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:

1. Hydepark en Beukenrode (buitenplaatsen)
2. Gimborn park (arboretum)
3. Moersbergen, Aardenburg en Huis Doorn (buitenplaatsen)
4. Tuil (Los gestructureerde nederzetting)

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DN GBW 1
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Doorn
naam : Hydepark/Beukenrode
gebiedstype : buitenplaatsen
inv. datum : maart 1991
inventarisator : ML/AV
aantal MIP-objecten : 18
kwalificatie : regionaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden:

De parken Beukenrode en Hydepark grenzen aan elkaaar en vormen één bosrijk gebied aangelegd in een late landschappelijke stijl. De parken liggen op de zuidelijke helling van de Heuvelrug. Het gebied bestaat aan de noordzijde (totaan de Oude Arnhemsebovenweg) voornamelijk uit naaldbossen, terwijl het zuidelijke deel een meer open karakter heeft. Het huis van Hydepark is in de oorlog verdwenen (afgebrand) evenals de villa "La Fôret", dat in het noorden van het park lag.
Het Hydepark (50 ha.) is in 1888 aangelegd door H.Copijn voor de bankier H.van Loon. De gebouwen werden door de architect J.N. Landré ontworpen. Na de afbraak van het hoofdgebouw in 1945 zijn er nieuwe gebouwen neergezet, met name in het noordelijk deel van het park. Dit aangetaste deel valt dan ook niet onder het gebied met bijzondere waarde. In het park staan een aantal orginele bijgebouwen waaronder een tweetal portierswoningen, vier dienst-woningen, een koetshuis, een boerderij, twee ijskelders en een

orangerie. Deze gebouwen verkeren in een goede staat en hebben een grote architectonische waarde.
Een bijzonder fenomeen in het park zijn de restanten van een gemetselde rotstuin, even ten noord-oosten van het voormalige huis. In het zuidwesten van het park, nabij de orangerie, bevindt zich een opgeworpen heuvel waarin een ijskelder is gebouwd. Ten noorden van de orangerie is een stuk bouwland die bij de boerderij behoort. De oostzijde van het park heeft een andere structuur. Als men oude kaarten bekijkt wordt duidelijk dat dit gedeelte van het park een meer geometrische aanpak heeft gehad. Het terrein in dit gedeelte bestaat voornamelijk uit naaldbossen. Iets noordelijker bevindt zich een vijver en een ijskelder. Als belangrijke oudere lineaire structuur moet hier nog de voormalige schapendrift genoemd worden (Sterkenburgerlaan en het verlengde daarvan ten noorden van de Driebergsestraatweg). De drift liep via de oostelijk ingang over het terrein van Hydepark naar de overplaats van het park-ten noorden van de Oude Arnhemsebovenweg-waar rond 1900 nog heidegebieden lagen.
Het park van Beukenrode en Hydepark worden door de Broekweg van elkaar gescheiden. Het park Beukenrode is qua oppervlakte veel kleiner (27 ha.) en is van latere datum. Op de kaart van van de Historische atlas van Utrecht, die rond 1906 is getekend, komt nog geen tuinaanleg voor. De tuinaanleg zoals we die nu kennen stamt is dus van na 1906 maar het is niet bekend wie de tuinarchitect is geweest. Het in landschappelijke stijl aangelegde park heeft een kleine vijver voor het huis. Bij de aanleg werd rekening gehouden met een bestaande lineaire structuur, namelijk die van de Stamerweg. Deze weg werd gebruikt als zichtlaan op het huis. Evenals Hydepark is het terrein van Beukenrode aangetast door nieuwbouw. Dit geldt voor het zuidwestelijke deel van het terrein. Hierop bevinden zich vele naoorlogse paviljoens ten behoeve van een school en internaat. Beide buitens maken deel uit van de 19e eeuwse Stichtse Lustwarande; een gordel van buitenplaatsen langs de weg van Utrecht naar Rhenen.

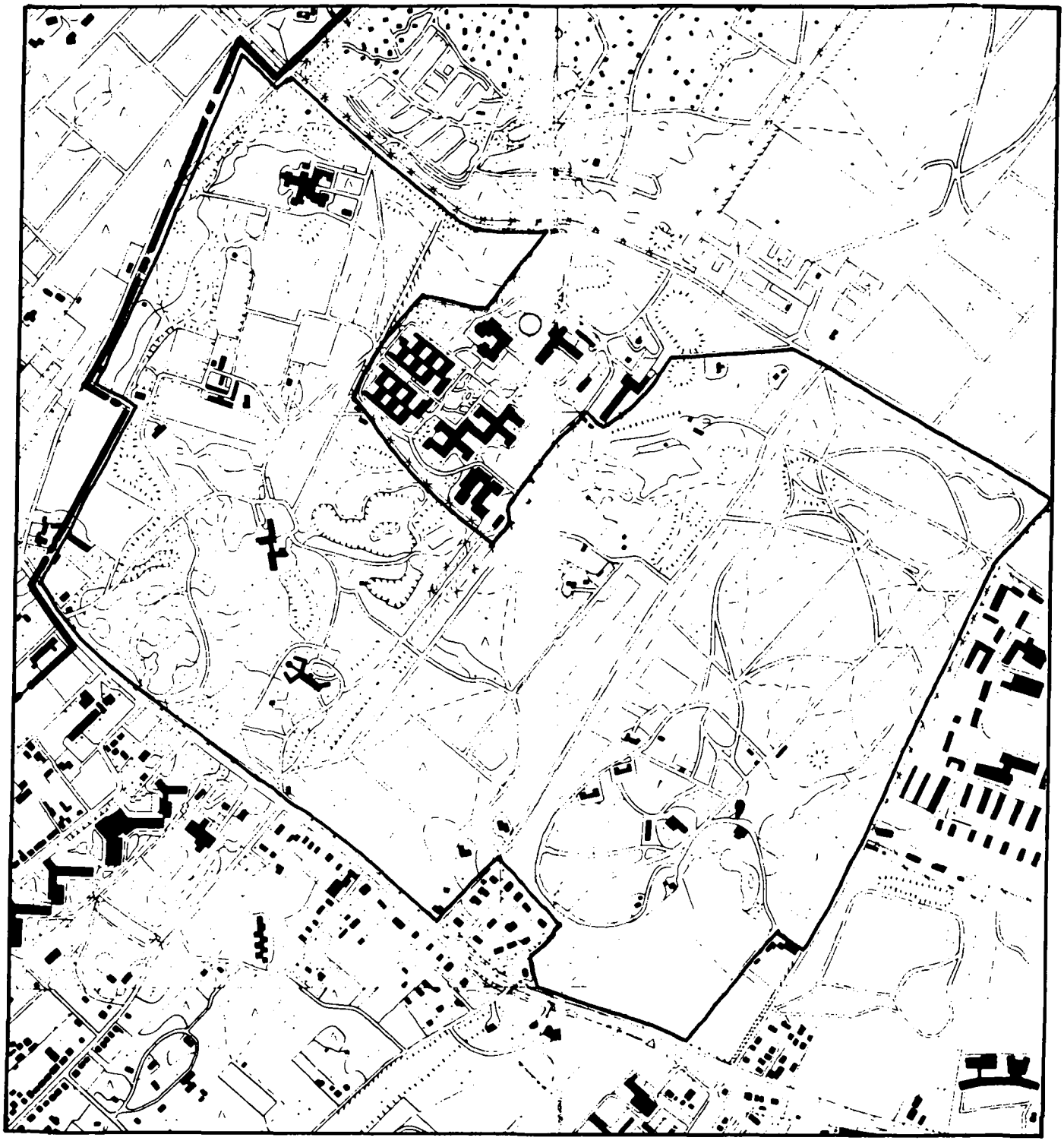

Afb. 8 Hydepark en Beukenrode

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DN GBW 2
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Doorn
naam : Gimborn arboretum
gebiedstype : (openbare) groengebieden 1850-1940
inv. datum : maart 1991
inventarisator : ML/AV
aantal MIP-objecten : -
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing			
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			

Omschrijving waarden:
Het Von Gimborn park is een arboretum, een tuin met een verzameling van winterharde houtige gewassen. Het terrein is 27 ha. groot en is in 1924 aangelegd door Max von Gimborn, inktfabrikant te Zevenaar De waarde van het terrein ligt in de landschappelijke aanleg van het terrein, en vooral in de collectie bomen en struiken waaronder de Rhodondendron "Amoenum", Abies, Hydrangea, Magnolia's, Sequoia, Tsuga en vele soorten Aceraceae. Alhoewel er geen relatie met de bebouwing is (er zijn geen objecten uit de MIP-periode) hebben wij toch gemeend het terrein als bijzonder gebied te moeten kwalificeren als openbaar groengebied van nationale betekenis.

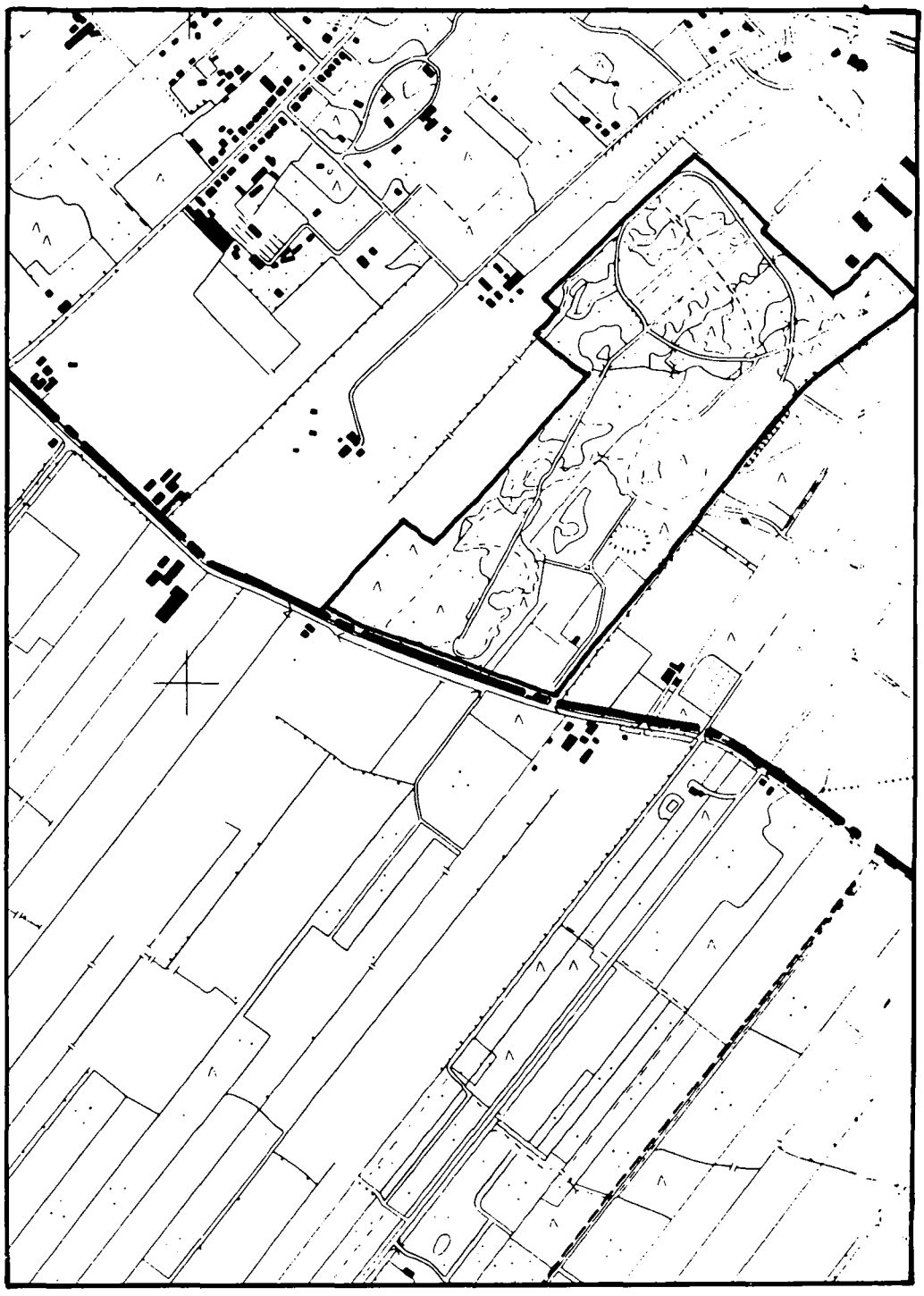

Afb. 9 Het Gimborn Arboretum.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DN GBW 3
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Doorn
naam : Moersbergen/Aardenburg/Huis Doorn
gebiedstype : buitenplaats
inv. datum : maart 1991
inventarisator : ML/AV
aantal MIP-objecten : 21
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden:
Dit waardevolle gebied bestaat uit drie aangelegde parken, namelijk Moersbergen, Aardenburg en Huis Doorn.
Moersbergen is een voormalige ridderhofstad (erkenning door de Staten van Utrecht in 1539). Het terrein wordt gekenmerkt door een grote diversiteit. Moersbergen is met z'n 99 hectare het grootste park in Doorn. Oorspronkelijk besloeg het terrein een oppervlakte van 750 hectare. De diversiteit wordt gekenmerkt door grote bossen, afgewisseld met bouwland, elementen van een formele tuinaanleg en de in de tweede helft van de 19de eeuw aangelegde landschappelijke tuin ten zuiden van het kasteel. Voorts bevinden zich op het grondgebied van Moersbergen twee archeologische terreinen.
Belangrijke lineaire structuren zijn de lange oprijlaan, die een overblijfsel is van de formele tuinaanleg. Rechts van deze laan bevond zich tot in de 19de eeuw een sterrenbos. De bebouwing op het terrein is redelijk gaaf. De jongste bebouwing dateert van de jaren twintig van deze eeuw (koetshuis).

Aan de oostzijde vormt de Pittesteeg de begrenzing van het huidige Moersbergen. De Pittesteeg werd vermoedelijk oorspronkelijk gebruikt als schapendrift en behoorde tot het terrein van Moersbergen. Nu is de Pittesteeg in het bijzondere gebied opgenomen als een oude en waardevolle lineaire structuur. Aan de andere zijde van de Pittesteeg ligt de buitenplaats Aardenburg. Deze buitenplaats is in 1860 aangelegd door J. Copijn en rond 1900 door H. Copijn ingrijpend veranderd. Het terrein behoorde oorspronkelijk toe aan Moersbergen. De grote waarde van Aardenburg ligt in de landschappelijke aanleg die is aangelegd door H. Copijn. De meest gave structuur van deze tuin bevindt aan de westkant van het park. Hier vinden we een lange slingervijver met rotsformatie, een brug, gelegen in een glooiend terrein. De oostzijde van de buitenplaats is grondig verstoord door naoorlogse nieuwbouw ten behoeve van het militaire hospitaal/revalidatiecentrum. Dit gedeelte van het park valt niet binnen het gebied met bijzondere waarde.
Van de oorspronkelijke bebouwing zijn het hoofdgebouw en de portierswoning in de meest orginele staat gebleven. Het koetshuis heeft daarentegen te lijden gehad van een aantal aanpassingen, uitbreidingen en verbouwingen.
Het park van Huis Doorn ligt ten oosten van Aardenburg. Het park is 47 hectare groot en heeft zowel de structuur van een formele als van een landschappelijke tuinaanleg.
De bebouwing stamt uit diverse eeuwen, en zijn een afspiegeling van de ontwikkeling van een kasteel naar een buitenplaats. De orangerie en het koetshuis zijn de oudste bijgebouwen, het neogotisch kapelletje en de duiventil stammen uit het midden van de 19de eeuw. In de periode dat de keizer van Duitsland het landgoed in bezit had liet hij de toegangspoort, garage en een nieuw hek aan het Raadhuisplein bouwen. De keizer veranderde ook veel in het park. Hij liet vele bomen omhakken om op sommige plaatsen een meer open karakter te krijgen, hij veranderde de oprijlaan naar het huis toe en liet aan de overzijde van de Molenweg een rozarium aanleggen. De slingervijver komt op kaart van 1850 voor, al is de loop sinds die tijd iets veranderd. De tuin van Huis Doorn had dus al in de eerste helft van de 19de eeuw voor een deel een landschappelijke aanleg.
Samenvattend voor het hele bijzondere gebied geldt dat de oudste structuren en de latere aangelegde (tuin)structuren een in essentie goed bewaard zijn gebleven. De structurele relatie van het bijzondere gebied is groot. De bebouwing is, mede door de verschillende bouwperioden zeer divers en over het algemeen hoog van kwaliteit.

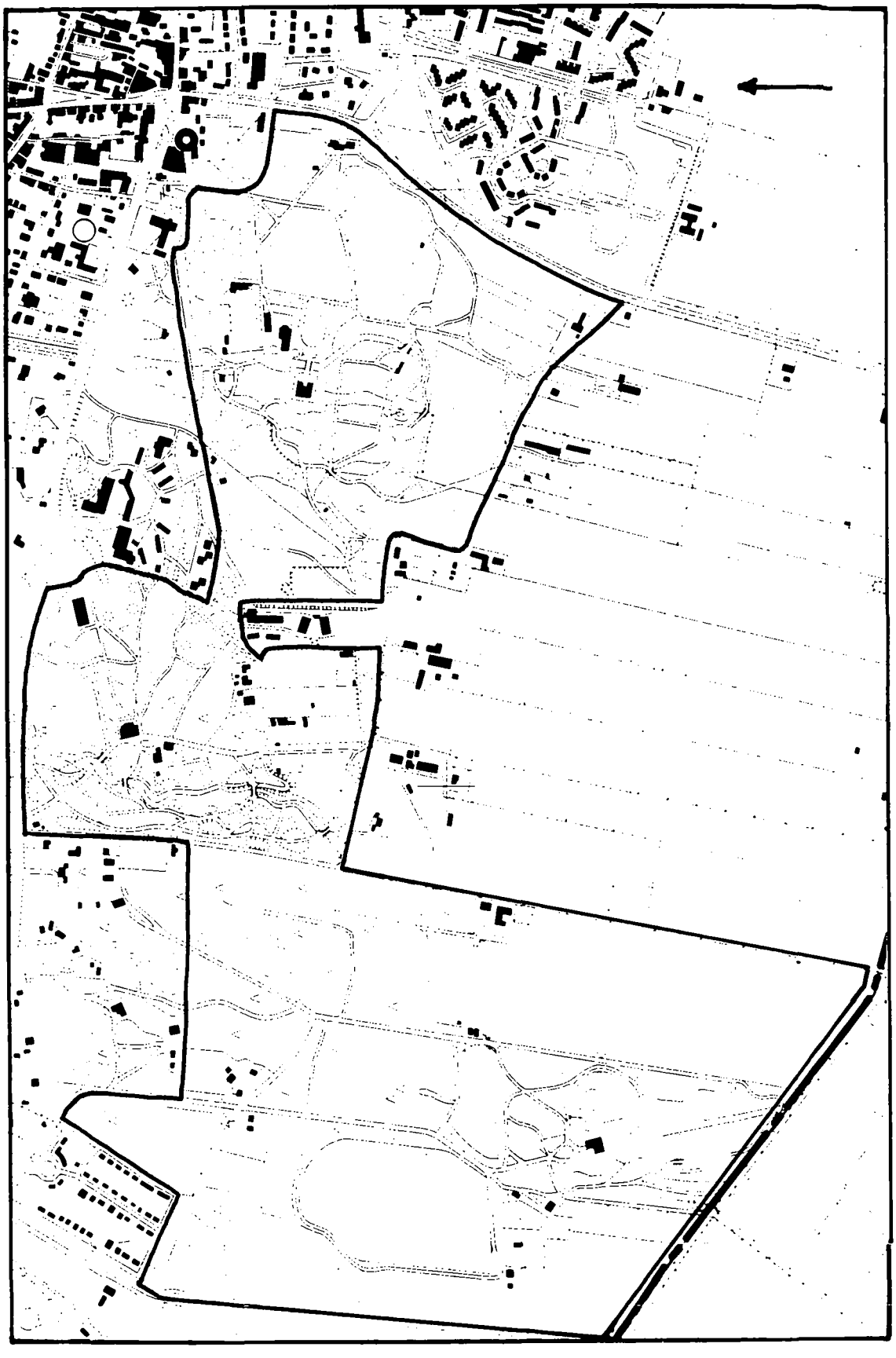

Afb. 10 Moersbergen/Aardenburg/huis Doorn

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : DN GBW 4
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Doorn
naam : Tuil
gebiedstype : los gestructureerde nederzetting vóór 1850
inv. datum : maart 1991
inventarisator : AV/ML
aantal MIP-objecten : 13
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Dekker, 1983

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden:
Het gebied Tuil ligt ten zuid-oosten van de bebouwde kom van Doorn, aan de zuidflank van de Heuvelrug. Het gebied ligt op de overgang van zand naar klei en heeft een verkavelingsstructuur die vrijwel sinds de ontginning onveranderd is gebleven. In het gebied is nauwelijks gebouwd na 1945.
De bebouwing bestaat voornamelijk uit boerderijen, landarbeiderswoningen en een drietal schaapskooien. Het open karakter van het gebied wordt benadrukt door het dichte beboste gebied van de Heuvelrug die de noordelijke begrenzing van het bijzondere gebied vormt. De oudste lineaire structuren zijn enkele voormalige schaapsdriften (Buntlaan, Sandenburgerlaan) en de Buurtweg, een oude west-oost verbinding. De Wijngaardsesteeg behoorde vroeger toe aan het landgoed van Schoonoord en was een imposante oprijlaan met aan weerszijde grote bomen. Deze is voor een deel nog aanwezig.

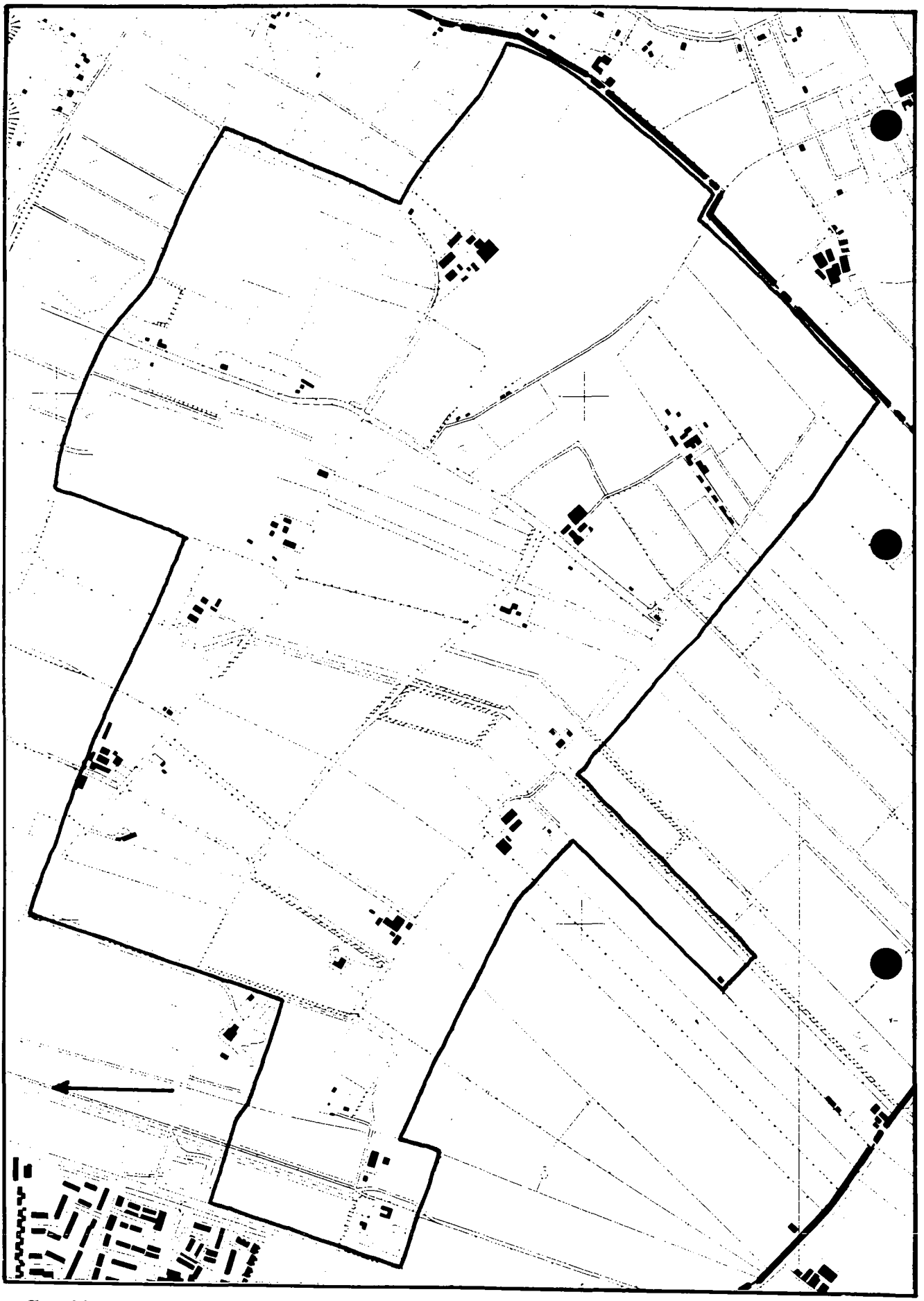

Afb. 11 Tuil

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN EN HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

3.1 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN
(volgens opgave: 'Archeologische monumenten in de provincie Utrecht')

1 Sporen van bewoning uit de IJzertijd (Moersbergen)
2 Sporen van bewoning uit de IJzertijd (Pittesteeg)
3 Grafheuvel (Vossebos) **M-ch**
4 Sporen van bewoning uit de IJzertijd, de Vroege en Late Middeleeuwen en mogelijk de Romeinse Tijd (Gr. Blankenstein) **M**

M : terrein beschermd ingevolge de Monumentenwet.
(M) : terrein dat op de voordracht staat voor wettelijke bescherming, maar waarbij die bescherming nog niet is geëffectueerd.
ch : cultuurhistorische waarde; significante vorm- en structuurelementen zijn duidelijk zichtbaar.
cl : cultuurlandschappelijke waarde; herkenbare samenhang tussen een of meer monumenten en natuurlijke en/of historisch-geografische terreinkenmerken.

3.2 HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

In het kader van het MIP is geen uitputtende studie of inventarisatie verricht naar de aanwezigheid van belangwekkende historisch-geografische elementen en structuren. Onderstaande opsomming streeft dan ook niet na volledig te zijn. Doel is meer een signalering van in het oog springende elementen en belangrijke deelstructuren, die onderdeel zijn van de historisch-ruimtelijke structuur. Op diverse plaatsen in de tekst van deel A is de **historische nederzettingsstructuur** uitgebreid behandeld (par. 3.5 en 4.4). Ook de **infrastructuur** is daar voor een belangrijk deel reeds behandeld (par. 3.4 en 4.3). Structuurbepalende elementen van nederzettingen alsmede de reeds behandelde infrastructuur zijn in onderstaand overzicht derhalve niet opgenomen.
Onderstaand zijn in het kort andere punt-, lijn- en vlakelementen en structuren aangeduid die uit historisch-geografisch oogpunt van belang zijn en niet bij de object-beschrijvingen (zoals bijvoorbeeld de **parkaanleg bij buitenplaatsen**) zijn beschreven.

1 Inrichtingselementen en -karakteristieken van het gebied die samenhangen met de ontginning van het gebied; met name het gebied ten zuiden van de Leersumsestraatweg. In dit gebied komen zowel middelhoge gronden, voormalige eng-gronden, als lage gronden voor. Typerend voor het lage gebied zijn de

komontginningen. Direct afleesbare inrichtingselementen van deze ontginningswijze zijn de regelmatige, strookvormige percelering en de situering van boerderijen op de overgang naar de hogere gronden. Vanwege de opmerkelijk gaafheid en historische samenhang is dit gebied aangeduid als gebied met bijzondere waarden (zie: DN GBW 4).

2 Aarden wallen in het bosgebied van de Heuvelrug die werden opgeworpen bij de bosaanleg.

4 BOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

4.1 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

In 1920 liet de voormalige keizer van het Duitse rijk Wilhelm II aan het Raadhuisplein een nieuw hek bouwen bestaande uit een bakstenen muur met een dubbele ijzeren deur. Oorspronkelijk was deze ingang de hoofdingang van Huis Doorn, maar vanaf 1920 lag de hoofdingang aan de Langbroekerweg, waar Wilhelm II een poortgebouw liet bouwen. (zie 4.10)
Nabij de Leersumsestraatweg, na het verlaten van de dorpskern, staat rechts, verscholen in het bos, een restant van het spijlenhek dat de voormalige buitenplaats "Schoonoord" begrensde.

4.2 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

In de inventarisatie zijn 3 kerken opgenomen, waarvan de oudste aan het Kerkplein staat. Het schip dateert van eind 12e eeuw, de toren van midden 13e eeuw en het koor is van 1425. Bij een brand in 1924 werd de kerk zodanig verwoest dat een restauratie nodig was. Tevens besloot men aan de rechterzijde van het schip een nieuwe zijbeuk te bouwen. De werkzaamheden werden uitgevoerd onder leiding van de architect J.C. Wentink.
Aan de Kerklaan, op de hoek van de Kortenburgerlaan, staat een voormalige kapel. Het is een eenvoudig, 1-beukig gebouw onder een zadeldak. Tegenwoordig is het als opslagplaats in gebruik.
Een gereformeerde kerk vinden we aan de Kampweg 22. Het is een sobere gelijkzijdige kruiskerk. Aan de achterzijde bevinden zich een aantal storende aanbouwen.
Aan de Langbroekerweg 2 staat een voormalige pastorie, dat nu als woning in gebruik is.

4.3 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

Aan de Amersfoortseweg hoek Willem de Zwijgerlaan ligt de oude algemene begraafplaats, aangelegd rond 1870. Op het kerkhof vinden we grafzerken met oudere data (herbegravingen). Aan de linkerzijde van de ingang staat een neo-gotisch knekelhuisje. (1873)

4.4 HANDELS - EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

Aan de Dorpsstraat 23 bevindt zich het postkantoor dat in 1936 door de rijksgebouwendienst werd ontworpen en gebouwd. In de loop der jaren hebben vele uitbreidingen aan de achterijde plaats gevonden, waarbij het oudste gedeelte niet werd aangetast. Alleen het gedeelte aan de Dorpsstraat werd in de inventarisatie opgenomen.

4.5 GEBOUWEN VAN LIEFDADIGHEID, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

Aan de Kortenburgerlaan 13 bevindt zich een schoolgebouw uit 1921 van de doornse architect J.A. Ruitenbeek. Aan de achterzijde zijn in de loop der jaren een aantal uitbreidingen gebouwd.
"Villa Rhodenstein" aan de Langbroekerweg, was vroeger een meisjeskostschool en is nu een hotel/restaurant. (huidig adres Sitiopark 10)

4.6 GEBOUWEN VOOR SPORT, RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Mede door de gunstige ligging had Doorn al vroeg in de vorige eeuw te maken met toerisme. Een aantal verdwenen hotels herinneren daaraan: hotel "Het Wapen van Doorn" stamde van voor 1800 (rond 1900 heette het "Hotel Lagerweij"). Het pand verdween in 1938 bij de verbreding van de Dorpsstraat. Een drietal panden aan de Pr. Hendriklaan 38 en aan de Kortenburgerlaan 4 en 28-30 waren vroeger pensions waar de vakantiegangers overnachtten.
Door de aanleg van de stoomtram in 1882 ontstonden aan de Leersumsestraatweg hoek Sandenburgerlaan en aan de Oude Rijksstraatweg 2 zogenaamde "uitspanningen", respectievelijk "Het wapen van Sandenburg" en "Cafe Flora". Beide panden zijn in de inventarisatie opgenomen.

4.7 KASTELEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

Doorn is met name in de 19de eeuw met een groot aantal buitenplaatsen verfraaid. Vele zijn inmiddels grotendeels ontmanteld of sterk verkleind. Van een aantal zijn de hoofdgebouwen verdwenen. De volgende zijn in de inventarisatie opgenomen:

I. **Aardenburg**

In 1865 liet de amsterdamse bankiersfamilie van Eeghen het huis Aardenburg bouwen op een stuk land (10 hectare) dat van de eigenaar van Moersbergen was gekocht. Er werd een park door J. Copijn ontworpen en in 1902/03 door zijn zoon H.Copijn gereorganiseerd en uitgebreid. Het westelijk gedeelte met de serpentinevijver is van zijn hand.
Het koetshuis, de boerderij en portierswoning zijn de bijgebouwen, maar met name de eerste twee zijn sterk verbouwd.

II. **Beukenrode**

De buitenplaats Beukenrode is in 1886 op een plek aangelegd waar vroeger de hofstede "Het Sand" stond. Vanaf de Driebergsestraatweg is het hoofdgebouw te zien dat, gelegen tussen het loof, idyllisch overkomt. Het is gebouwd in een italiaanse neo-renaissance stijl. Bijgebouwen zijn er, op een theehuisje na niet.

III. **Huis Doorn**
Van oorsprong is huis Doorn een ridderhofstad. (1536) Net als Moersbergen heeft het huis in de loop van de geschiedenis een reeks verschillende eigenaren gehad die elk volgens eigen inzichten verbouwingen hebben uitgevoerd die het kasteelachtige karakter ontmantelde. Zo werd in 1780 het kasteel ingrijpend veranderd door een classicistische gevel aan de oostzijde te bouwen. Uit deze tijd stamt ook de orangerie.
In 1920 kwam het huis in handen van Wilhelm II, de duitse ex-keizer die in Nederland politiek asiel kreeg. Hij heeft een aantal ingrijpende veranderingen aangebracht. Zo verplaatste hij de hoofdingang van de Schoollaan, waar hij een nieuw hek plaatste, naar de Langbroekerweg. Hier werd een groot poortgebouw annex woningen neergezet. Achter het gebouw werd een zichtas gecreëerd door veel bomen te rooien. Ook liet Wilhelm een nieuwe garage bouwen (1928). Van de door hem aangelegde rozentuin aan de Molenweg is tegenwoordig weinig meer over.
Wilhelm stierf in 1941, waarop deze duitsers voor hem op het terrein van Huis Doorn een mausoleum lieten bouwen naar ontwerp van de berlijnse architect Quisling.
IV. **Hydepark**
De buitenplaats Hydepark werd in de jaren tachtig van de vorige eeuw door de amsterdamse bankier jhr. H.M.J. van Loon aangelegd. Het in neo-renaissance stijl uitgevoerde hoofdgebouw (1884) werd in de 2de wereldoorlog door brand verwoest, evenals de villa "La Foret" dat in het noordoosten van het park lag. Ondanks het feit dat na de oorlog het door H. Copijn aangelegde park (1886) is volgebouwd met moderne paviljoens ten behoeve van de zwakzinnige inrichting, bestaan er nog een aantal zeer mooie delen en bijgebouwen. Zo is de facade van de orangerie een mooi voorbeeld van een rijk geornamenteerde neo-renaissance. Dezelfde stijlopvatting vinden we terug in de 2 portierswoningen (Driebergsestraatweg 34 en 52).
De boerderij (Driebergsestraatweg 48) verkeert in een goede staat en heeft nog steeds een agrarische functie. Een dienstwoning aan Hydeparklaan 8, is in chalet-stijl uitgevoerd. In het park bevindt zich ook nog een ijskelder Broekweg 7), die tegenwoordig als vleermuizenverblijf in gebruik is.
V. **Moersbergen**
Het landgoed Moersbergen heeft een zeer lange historie die teruggaat tot voor 1400. In de 16e eeuw wordt Moersbergen als ridderhofstad erkend. Na vele malen van eigenaar te hebben gewisseld komt het kasteel in 1819 in bezit van Baron d'Ablaing van Giessenburg, die veel aan het kasteel veranderde. Zijn zoon mr. Vincent Matthias restaureerde het kasteel in een neo-gotisch stijl, waardoor van het middeleeuwse kasteel niets meer overbleef. In 1927/28 liet zijn opvolger mr. Luden de neo-gotische toevoegingen weghalen en kreeg het kasteel zijn middeleeuws karakter weer terug.
Op het landgoed bevinden zich een aantal belangwekende bijgebouwen, waaronder een paar oude boerderijen aan de Moersbergselaan (nrs. 2, 5-7 en 9-11).
VI. **De Ruiterberg**
De buitenplaats "De Ruiterberg" is de jongste in Doorn. Het werd tusen de jaren 1917-1920 aangelegd in opdracht van J. Wilmink. De tuin werd onworpen door de twentse tuinarchitect P.H. Wattez en is geometrisch van opzet. Het oorspronkelijke hoofdgebouw werd in de 2e wereldoorlog verwoest, en na de oorlog in een Delftse

Schoolstijl herbouwd. De bijgebouwen zijn: een grote carre vormige boerderij/hoeve, een jachthuisje met orangerie(de bovenbouw van de orangerie is verdwenen en een poortgebouw aan de Maarsbergseweg 2-4.

VII. **Schoonoord**

Van de buitenplaats "Schoonoord" is weinig over. Het landgoed is geheel verkaveld en voor het grootste deel volgebouwd. Slechts in de zeer nabije omgeving van het huis zijn nog restanten van een tuinaanleg waarvan Copijn waarschijlijk de ontwerper is geweest. Aan de Beaufortlaan 33 staat de voormalige boswachterswoning.

VIII. **De Zonneheuvel**

In 1836 stichtte de toenmalige burgemeester van Doorn, H.J. van Bennekom, het landgoed "De Zonneheuvel" en liet er een huis bouwen dat tegenwoordig in een sterk verbouwde vorm aan de Amersfoortseweg 102b staat.

In 1894 kocht mr. van der Poorten Schwartz, bekend als de schrijver Maarten Maartensz het landgoed en liet het huidige hoofdgebouw bouwen. Het is in een eclectische stijl uitgevoerd met neo-renaissance motieven en oud-hollandse architectonische vormen als trap- en klokgevels. (zie ook poortgebouw Huis Doorn en Sitiopark 2-4). Het poortgebouw annex koetshuis/garage stamt uit dezelfde tijd maar is soberder in zijn uitvoering.

Het interieur van het hoofdgebouw is dankzij bepalingen in het testament van de laatste particuliere eigenaar bewaard gebleven. Van het park is weinig over en is volgebouwd met nieuwbouw ten behoeve van het instituut dat nu de eigenaar is.

4.8 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

Doorn heeft tot de 2de wereldoorlog een zeer kleine en besloten dorpskern gehad. De oudste bebouwing stond rond de oude gereformeerde kerk; het Dorpsplein. Deze kern is na de oorlog door modernisatie (wegverbreding en nieuwbouw) verdwenen.

De villa's, landhuizen en herenhuizen die na 1850 op kleine schaal gebouwd werden vindt men in de eerste plaats langs de Driebergsestraatweg (nrs. 27 en 33), Dorpsstraat (nrs. 5, 73, 77, 81) en in mindere mate langs de Leersumsestraatweg (nr. 2) Veel van de toen bekende villa's zijn inmiddels verdwenen: "Rozenburg", "Der Hirtler" en "Boschoord".

Na 1900 verschijnen meer kleinere en over het algemeen minder rijk gedecoreerde villa's aan de Drift (nrs. 8 en 10-12), Kampweg (nrs. 90-92, 102 en 104), Kortenburgerlaan en Langbroekerweg.

De villa's in het Sitiopark zijn tussen de jaren 1900 en 1930 gebouwd. "Huize Sitio" werd in 1819 gebouwd en in 1903 afgebroken om plaats te maken voor het huis dat er nu staat. Tegelijkertijd werd het omringende land opengesteld voor de bouw van villa's.

Arbeiderswoningen staan veelal rond de dorpskern; Vossenweg, Amersfoortseweg en Van Bennekomweg. Veel andersoortige arbeiderswoningen vinden we op de voormalige buitenplaatsen: portierswoningen, tuinmanswoningen, bosarbeiderswoningen, koetsiers- en chauffeurswoningen. Deze woningen zien er vaak niet uit als arbeiderswoningen omdat de aankleding in stijl moest gebeuren om zo de buitenplaats een voornaam karakter te geven.

Het woningbouwcomplex "Patrimonium" (ook wel "Palmstad) aan de Oude Utrechtsestraatweg van 1920 is in 1943 voor een groot deel (12 van de 20 woningen) in de as gelegd en na de oorlog vervangen door de huizen die er nu staan. Mede hierdoor en door de afwezigheid van enige architectonische samenhang is het complex niet in de inventarisatie opgenomen.
De architect Gerrit Rietveld bouwde in 1939 aan de Maarsbergseweg 3 een villa, gelegen op de zuidhelling van de heuvelrug. De villa heeft op verzoek van de opdrachtgever een flauw hellend schilddak gekregen.

4.9 BOERDERIJEN

Ten zuiden van de dorpskern, in de richting van Langbroek bevindt zich een vrij ongeschonden agrarisch gebied waarin een groot aantal boerderijen staan. De oudste boerderijen bevinden zich op het landgoed Moersbergen, maar deze hebben inmiddels geen agrarische functie meer.
Aan de Molenweg 9-9a bevindt zich een dwarshuisboerderij waarbij het woongedeelte in 1924 een villa-uiterlijk heeft gekregen. De oude boerderij stamde uit de 1ste helft van de 17e eeuw. Molenweg 11 is een langhuisboerderij uit 1775.
Het gebied ten zuidwesten van de dorpskern behoorde in vroegere tijden tot het grondgebied van kasteel "Sandenburg". Rond de eeuwwisseling heeft baron C.C.J. van Lynden Sandenburg een aantal nieuwe boerderijen laten bouwen waarvan een aantal de tijd vrijwel ongeschonden hebben doorstaan. (Sandenburgerlaan 1, 3, 4 en Buurtweg 9 en 12)
Omdat het gebied op de heuvelrug met heide begroeid was, waren er veel schapen. In het lagere agrarische gebied ten zuiden van de heuvelrug stonden schaapskooien waar de schapen de nacht doorbrachten. Toen de heide verdween om plaats te maken voor bossen, verdwenen ook de schapen en waren de schaapskooien overbodig. Een aantal zijn nog bewaard gebleven; aan de Sandenburgerlaan nabij nr. 4, aan de Buurtweg nabij 12 en aan het eind van de Boswijklaan.

4.10 BEDRIJFSGEBOUWEN

Aan de Woestduinlaan 55 staat een watertoren uit 1904 met een pomphuisje/ketelhuisje uit het zelfde jaar. De watertoren had oorspronkelijk kantelen, maar die zijn in 1959 gesloopt.

5 INVENTARISATIE VAN BOUWKUNDIGE OBJECTEN

5.1. TOELICHTING

Per object zijn diverse gegevens vermeld, waaronder identificerende, historische en technische, alsmede een omschrijving, een categorie-indeling en een motivering waarom het object in de inventarisatie is opgenomen.

De motivering is verwoord volgens standaard-formuleringen. De erbij vermelde cijfers geven de mate aan waarin een en ander van belang is (aflopend van 1 tot 5, van zeer groot tot niet).

De indeling van de waarde in categorieën (aflopend van 1 tot 3) loopt in feite vooruit op de selectie-fase. Er is gekozen voor het reeds nu maken van zo 'n indeling om snel te kunnen inspelen op behoudskwesties en ter stimulering van een gemeentelijk monumentenbeleid.

De categorie-indeling is als volgt:
1: zeer waardevol op gemeentelijk niveau; van monumentale betekenis;
2: waardevol op gemeentelijk niveau; van beeldbepalende betekenis;
3: van enige waarde op gemeentelijk niveau; van beeldondersteunende betekenis.

Omtrent de zeldzaamheid van het object is nog geen uitspraak gedaan, wél omtrent de gaafheid. Met gaafheid is aangeduid in hoeverre een object zich nog in de originele toestand bevindt. De volgende onderverdeling naar type gaafheid is gemaakt:
- gaafheid wat betreft de directe omgeving;
- gaafheid wat betreft de hoofdvorm;
- gaafheid wat betreft de detaillering.

Afkortingen
Inventar. = inventarisatie
Bijz. gebied = gebied met bijzondere waarden
Bouwk. staat = bouwkundige staat
Bouwj. = bouwjaar
Bouwj. verb. = datum verbouwing
Oorspronk. functie = oorspronkelijke functie
Vindplaats bouwtek. = vindplaats bouwtekeningen
Foto neg. nummer = fotonegatief nummer